

А. В. КОРНІЄНКО

**ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЇ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ВИХОВАНЦІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ**

А. В. КОРНІЄНКО

**ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ ДЛЯ ВИХОВАНЦІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Методичні рекомендації

Кропивницький – 2020

УДК 374-053.6
К 66

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол № 7 від 25 червня 2020 р.)*

Рецензенти:

І.С. Волощук – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач відділу інноваційних технологій в освіті обдарованих Інституту обдарованої дитини НАПН України,

О.А. Комаровська – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України.

Корнієнко А.В.

К 66

Зміст і технології позашкільної освіти для вихованців підліткового віку: методичні рекомендації / [А.В. Корнієнко]. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. – 112 с.
ISBN 978-966-189-523-1

Трансформаційні зміни сучасного суспільства ставлять перед освітньою системою нові завдання щодо змісту й форм позашкільної освіти. Відповідно вимагає удосконалення зміст позашкільної освіти, його регламентація та обґрунтування на сучасних наукових засадах.

До методичних рекомендацій увійшли навчальна програма з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку й тренінг для вихованців підліткового віку. Практичну цінність становлять методичні рекомендації, які забезпечуватимуть реалізацію навчальних програм в освітньому процесі закладів позашкільної освіти з метою ефективного формування ціннісних орієнтацій у вихованців підліткового віку.

Методичні рекомендації адресовано науковим і практичним працівникам системи освіти, педагогічним працівникам закладів позашкільної освіти, аспірантам, студентам.

УДК 374-053.6

ISBN 978-966-189-523-1

© Інститут проблем виховання, 2020
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2020

ЗМІСТ

Вступ	4
Особливості підліткового віку.....	6
Взаємодія закладів позашкільної освіти та родини у вихованні підлітка	18
Виховний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва в соціокультурному просторі закладу позашкільної освіти	27
Методика формування ціннісних орієнтацій вихованця в гуртках декоративно-ужиткового мистецтва закладів позашкільної освіти.....	37
Майстер-клас як одна з форм заняття у закладах позашкільної освіти	42
Методична розробка заняття «Майстер-клас із виготовлення писанок»	44
Методичні рекомендації щодо впровадження навчальної програми «Петриківський розпис»	50
Методичні рекомендації щодо впровадження навчальної програми «Витинанка»	59
Список використаних джерел.....	69
ДОДАТКИ	73
Додаток А	73
Додаток Б.....	82

ВСТУП

Модернізація національної системи освіти здійснюється нині в контексті оновлення загальноєвропейських і світових гуманістичних освітніх парадигм та пов'язана з визнанням значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу й добробуту. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, оновлення змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм і методів навчання та виховання молодого покоління. Під час реформ у системі освіти позашкільна освіта теж має модернізуватися відповідно до викликів часу.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти. Вона історично базується на традиціях виховання особистості та є сприятливим соціокультурним середовищем для проведення різнопланової виховної роботи. Значення позашкільної роботи в розвитку особистості посилюється тим, що вона сприяє вихованню не лише духовності й моральності, задоволенню різнобічних інтересів, а й стимулює творчий розвиток, виховує позитивне ставлення до національних цінностей.

Система позашкільної освіти України нині перебуває на важливому етапі розвитку, переходу до більш якісного стану. Відповідно вимагає удосконалення зміст позашкільної освіти, його регламентація й обґрунтування на сучасних наукових засадах. Водночас актуалізується питання розробки сучасних виховних технологій, спрямованих на формування особистості вихованця, адекватних специфіці цієї ланки освіти. Відтак увагу педагогічної науки й закладів позашкільної освіти необхідно зосередити на навчальному та виховному змісті й методиках, які б сприяли формуванню способів самопізнання й самореалізації особистості в різних видах творчої діяльності.

Проведення модернізації системи позашкільної освіти дасть можливість сформувати таку систему, яка буде готова до реалій майбутнього й підготовки наступних поколінь до нових викликів часу. Те, як буде організовано реалізацію права на позашкільну освіту, визначатиме майбутній потенціал людських ресурсів, від якого буде залежати економічне зростання країни, конкурентоздатність на світовому ринку, якість життя громадян.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Підлітковий вік – вікова категорія, яка найбільш вразлива до девіантних проявів, водночас це той період, коли формується історична пам'ять, виховується почуття національної гідності. Проаналізуємо цей віковий період в історичній ретроспективі. До XVII-XVIII ст. підлітковий вік не було виділено в життєвому циклі людини як особливий період. Етап дитинства закінчувався разом зі статевим дозріванням, після якого більшість людей потрапляли одразу в дорослий світ. Внаслідок акселерації статеве дозрівання сьогодні відбувається декількома роками раніше, ніж в минулому. Чим же пояснюється поява нового вікового періоду в життєвому циклі людини?

Французький історик культури П. Ар'є вважає, що на цю зміну мали вплив наступні соціальні явища: створення масових шкіл, ріст закладів середньої й вищої освіти, обов'язкова військова повинність (у XVIII ст. в країнах Європи хлопці стали йти на військову службу в період між закінченням школи й вступом до дорослого життя). Отже, виділення підліткового віку як проміжного періоду від статевого дозрівання до дорослості – це продукт нового часу.

Першим, хто звернув увагу на нове соціальне явище – підлітковий період розвитку дитини – був Ж.-Ж. Руссо. У своєму романі «Еміль», який вийшов у 1762 р., він вперше звернув увагу на психологічне значення цього періоду в житті людини. Руссо охарактеризував підлітковий період як «друге народження» й назвав важливою особливістю цього вікового періоду зростання самосвідомості [19, с. 8].

Подальше викладення матеріалу передбачає аналіз підліткового віку, а отже, потребує чіткого виділення його меж.

Існують декілька визначень меж цього віку. Наприклад, Г. Гримм виокремлює підлітковий період віком 12-15 років у дівчат та 13-16 років у хлопців. За Дж. Бірреном, цей пе-

ріод охоплює вік 12-17 років, у періодизації Д. Бромлея – 11-15 років. Такої ж думки (11-15 років) дотримуються автори лонгітюдного дослідження Інституту розвитку Каліфорнійського університету. Ж. Піаже відносить до підліткового вік від 12 до 15 років. Таку розбіжність вікових меж можна пояснити зміною соціальної ситуації розвитку поколінь підлітків.

Ми будемо притримуватися меж підліткового віку в періодизації онтогенезу, які запропоновані Д. Ельконіним [33]. На відміну від вищезгаданих періодизацій, він робить акцент не на фізичному розвитку організму, а на появі нових утворень, які обумовлені зміною й розвитком основних типів діяльності. Межі підліткового віку в цій періодизації встановлені між 10-15 роками (Д. Ельконін, 1971). Більш нові інформаційні джерела підтверджують межі підліткового віку, класифіковані Д. Ельконіним – з 11-12 до 14-15 років, що відповідає середньому шкільному вікові. У цей період в особистості дитини відбуваються складні й суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Перехідним його називають тому, що в цей період відбувається перехід від дитинства до юності, від незрілості до зрілості. Ця особливість проявляється у фізичному, розумовому, моральному, соціальному й духовному розвитку особистості.

Дослідник сучасного українського національного виховання О. Вишневський зазначає, що саме підлітковий вік є найбільш сенситивним періодом для усвідомлення себе як частки нації серед інших націй, формування національних цінностей [7].

Але чому ж саме підлітковий вік є періодом інтенсивного формування вищезазначеного? Центральним новоутворенням вікового періоду, який розглядається, є виникнення й формування почуття дорослості. Почуття дорослості є новоутворенням самосвідомості, через яке підліток порівнює

й ототожнює себе з іншими представниками нації, знаходить зразки для засвоєння, будує свої стосунки з іншими людьми. Через почуття дорослості, яке виникає, підліток вступає в новий етап свого розвитку, який визначається не лише вихованням, але й самовихованням. Все це спонукає підлітка до пізнання самого себе, до порівняння себе з іншими, до оцінки якостей своєї особистості як однієї з частин національної спільноти.

Зміна зовнішніх контурів тіла, поява нових характерних рис, які впливають із прагнення до дорослості, самостійності, переоцінка цінностей – все це активізує в підлітка інтерес до себе, своєї духовності. Це відбувається саме в підлітковому віці тому, що фізичне дозрівання є водночас соціальним символом, знаком дорослішання. Суперечливість стану підлітка, зміна його структури, соціальних ролей – ось що першою чергою актуалізує питання «хто я?».

Після пошуків себе, особистої нестабільності в підлітка формується «Я-концепція» – система узгоджених уявлень про себе, образів «Я». Приблизно в 11-12 років виникає інтерес до свого внутрішнього світу, а потім відбувається поступове ускладнення й поглиблення самопізнання. Підліток відкриває для себе свій внутрішній світ. Образи «Я», які виникають в його свідомості, різноманітні – вони відображають все багатство його життя. Фізичне «Я», тобто уявлення про свою зовнішню привабливість, уявлення про свій розум, здібності, про силу характеру й інші якості, поєднуючись, створюють велику площину «Я-концепція» – так зване реальне «Я».

Пізнання себе, своїх різноманітних якостей приводить до формування когнітивного (пізнавального) компоненту «Я-концепції». Із ним пов'язані ще два – оціночний і поведінковий. Для дитини важливі не тільки знання, якою вона є насправді в житті, а наскільки вагомими його індивідуальні особливості. Оцінка своїх якостей залежить від системи

цінностей, які складаються переважно завдяки впливу родини й однолітків.

Крім реального «Я», «Я-концепція» включає в себе «Я-ідеальне». За високого рівня домагання й недостатнього усвідомлення своїх можливостей ідеальне «Я» може сильно відрізнятись від реального. Тоді усвідомлення розриву між ідеальним образом і дійсністю призводить до невпевненості підлітка в собі. Коли ідеальний образ уявляється досягненим, він спонукає до самовиховання. Підлітки не тільки уявляють, якими вони будуть у майбутньому, а й намагаються розвинути в себе бажані якості. Вони починають у великій кількості читати художню літературу, записуватися в спортивні секції, гуртки [17].

Аналіз психологічної літератури дає підстави констатувати, що для цього етапу онтогенезу характерне бурхливе зростання рівня самосвідомості, інтерес до аналізу морально-психологічних якостей іншої людини, зміна оцінки відношення до навколишніх, різкий підйом у розвитку самооцінки.

У 14-річному віці особистості властива здатність цілком усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. «Усвідомлювати свої дії» означає:

1) правильно розуміти об'єктивний зміст власної поведінки; мету своїх дій; 2) передбачати їхні прямі й побічні результати; 3) оцінювати свою поведінку відповідно до чинних правових норм і загальноприйнятої моралі. Чим розвиненіша самосвідомість, тим глибше розуміє підліток соціальне значення своїх дій і поведінки в цілому [2].

Крім біологічного фактора, є також психологічний, який передбачає витончення емоційної сфери, розширення сфери вольової й духовної активності. «Підліток починає філософствувати – думати широкими суспільно-політичними моральними поняттями. Все, що відбувається у світі, торкається його особистості», – так писав про особливості підліткового віку В. Сухомлинський [24].

Вперше до дослідження самосвідомості підлітка в психології звернувся Л. Виготський [9]. Самосвідомість підлітка він розглядає як момент розвитку особистості. Л. Виготський розглядає розвиток національної самосвідомості так: спочатку підліток просто нагромаджує уявлення про себе (свій зовнішній вигляд, внутрішній світ), тобто відбувається пізнання себе на більш ґрунтовному, глибокому рівні. У міру узагальнення цих уявлень, їхньої інтеграції відбувається усвідомлення підлітком себе в єдності всіх проявів, усвідомлення своєї особистості, оригінальності, неповторності; і, нарешті, з'являється здатність до судження про себе й самооцінки своєї особистості як представника певної нації.

Підлітковий вік відзначається докорінними зрушеннями, зумовленими перебудовою психологічних структур, які склалися раніше. Саме в цей період спостерігається висока сприйнятливність процесів, які відбуваються в державі; велике прагнення до самопізнання й пізнання свого краю, вивчення своєї історії, традицій, культури. У підлітковому віці виробляється критичне мислення, формується світосприйняття, оскільки наближення часу вступу в самостійне життя ставить перед підлітком питання про те, до чого він готовий, до чого в нього здібності й схильності. Це примушує замислитись над самим собою й приводить до помітного розвитку в підлітків самопізнання.

У цьому віці закладаються основи свідомої поведінки, загальна спрямованість у формуванні моральних уявлень і соціальних установок особистості. У підлітковому віці виникають інтереси до свого внутрішнього світу, потреба в самоаналізі, відбувається формування власних поглядів на світ і місце людини в ньому та через це формується свідоме ставлення до себе як до члена суспільства, представника певної нації. Від того, як будуть сформовані в цей період морально-ціннісні орієнтири підлітка, залежить становлення соціальних установок його особистості.

Надзвичайно важливою умовою розвитку національної самосвідомості підлітка є його перебування й виховання в національно-культурному середовищі – системі умов формування особистості на засадах національних традицій і світоглядних цінностей. Національно-культурне середовище сприяє опануванню моральних і світоглядних цінностей, формує в нього якості національного характеру, поведінкові норми. Доцільно підкреслити, що вплив національно-культурного середовища на становлення якостей особистості здійснюється не безпосередньо, а через активність самих юнаків і дівчат, через різні види їхньої діяльності, де поєднується суспільне й індивідуальне [3].

Усвідомлення себе як представника певної нації в підлітка починається з одержання знань, що забезпечують розширення світобачення. У цей віковий період вперше виявляється самостійна спрямованість на пошук нових знань: разом з однолітками підліток відвідує художні й технічні виставки, музеї, театри, пізнає історію, народне мистецтво тощо. Засвоюючи життєвий досвід близьких людей, підліток починає орієнтуватися в навколишньому світі. Позитивне ставлення до навчальної діяльності визначається такими способами навчальних дій, які роблять підлітків більш незалежними, більш дорослими у власних очах.

Виникнення в підлітка потреби думати про себе, потреби в самопізнанні пояснюється рядом причин: підвищеними вимогами до поведінки й навчальної діяльності підлітка, прагненням знайти своє місце в системі доступних суспільних відносин, поява інтересу до інших людей. Важливим фактором, який позначається на вихованні самосвідомості підлітка, є суперечливість між потребами підлітка знати себе й фактичним рівнем його знань про себе.

У цьому віці з'являється підвищений інтерес до внутрішнього світу інших людей і свого перевиховування негативних рис, до набуття вмінь свідомо керувати собою, своєю

поведінкою. У процесі цієї роботи над собою підлітки переборюють обмеженість своєї самосвідомості й поступово піднімаються на вищий рівень пізнання себе, що сприяє вихованню національної самосвідомості, адже без цього неможливо ідентифікувати себе з іншими представниками нації.

Основною особливістю підліткового віку є прагнення до самостійності в різних сферах зіткнення з дійсністю й бажання усвідомити себе особистістю зі сформованими рисами характеру, бажання наслідувати дорослих, прагнення до «незалежності», бажання знайти й посісти достойне місце в сім'ї, класному колективі, а в майбутньому – й у суспільстві. Цією особливістю пояснюється процес інтенсивного засвоєння підлітками моральних норм і вимог суспільства, підвищення рівня самовиховання в підлітків, що в подальшому є сходинкою до національної самосвідомості. Нею обумовлені й такі особливості психічного розвитку як прагнення підлітків до колективу однолітків, до змістовної активності, спілкування й пізнання, що стимулює розвиток багатьох ціннісних й інтелектуальних рис характеру.

Другою особливістю підліткового віку є результат росту самосвідомості підлітка в процесі спілкування, першою чергою з однолітками, і проявляється в його відносно стійкій самооцінці й заснованому на ній рівні домагання. Це породжує в підлітка потребу бути також й на рівні вимог до себе. Від цього фактора також залежить формування особистості підлітка. Підлітки загострено сприймають оцінки своєї особистості з боку дорослих й однолітків. До того ж оцінки однолітків для них важливіші.

Становленню національної самосвідомості сприяє наслідування інших дорослих і ровесників, приєднання до різних колективів – трудових, спортивних, пізнавальних (предметні гуртки). У підлітковому віці відбувається перехід від наслідування зовнішнього в діяльності й поведінці дорослих

до наслідування внутрішніх якостей особистості (розум, воля, риси характеру, ціннісні орієнтири).

У цьому віці підліток зустрічається з протиріччям навколишньої дійсності, із різними, часто протилежними оцінками. Усе це разом із психічними можливостями підлітка, які дедалі зростають, зумовлює перехід до свідомого вибору моральних орієнтацій, до формування власних поглядів на світ і місце людини в ньому. Тому підлітковий вік можна назвати періодом переоцінки цінностей, у результаті якої деякі цінності відкидаються, інші набувають нового об'єктивного значення й особистого сенсу.

Нинішня дійсність має в собі відбиток культури минулих поколінь й одночасно вбирає в себе реалії буття, мрії та утопії, звернені в майбутнє. Все це формує загальний фон соціальної ситуації, який впливає на моральний розвиток особистості підлітка й відіграє роль у вихованні національної самосвідомості.

Виникнення ціннісних орієнтацій, позицій, установок і поглядів підлітка, як правило, пов'язане з процесом навчання. Водночас для їхнього розвитку велике значення має вплив навколишніх обставин, умов соціалізації й культурного рівня середовища. Незважаючи на нестійкість моральних переконань і складність їхнього осмислення особистістю підлітка, можна виділити загальні тенденції зростання моральності в період дорослішання. Це, зокрема, перегляд ціннісних уявлень і все більша їхня деперсоналізація, тобто відрив від особистостей, які є зразками для наслідування. Все більшої значущості набувають ціннісні уявлення самі по собі. У зв'язку з цим підсилюється соціальне дозрівання власного «Я».

Система ціннісних орієнтацій підлітка перебуває ще на стадії формування. Якщо в попередньому періоді великий вплив на виникнення цінностей мало виховання, то в підлітковому віці значущими для дитини стають цінності й погля-

ди, які домінують у групі. У підлітка певною мірою сформована ієрархія життєвих цілей, однак він ще недостатньо володіє засобами їхнього досягнення, а це уповільнює процес опанування соціально ціннісної поведінки.

Протягом підліткового віку ціннісні орієнтації дітей ускладнюються, стають більш ліберальними, незалежними, відбувається безумовне схилення перед визнаними цінностями. Вплив референтної групи не призводить до суттєвої зміни сприйнятих від дорослих ціннісних уявлень, але послаблює зв'язок із батьками. Деякі суспільні цінності, зокрема допомога, самопожертва, у підлітковому віці тимчасово втрачають своє значення, натомість актуальними стають соціальний статус, авторитет, економічна й світоглядна самостійність, зовнішній вигляд.

На цьому життєвому етапі починає формуватися світогляд як основний мотив і регулятор поведінки. Підлітки активно оволодівають науковими знаннями про природу, людські стосунки, і це робить їхні вчинки більш цілеспрямованими, послідовними й прогнозованими. Однак їхній світогляд ще не є стійким і цілісним, він може радикально змінюватись під впливом особистих невдач, зовнішніх чинників, часто негативних.

Інтенсивний розвиток свідомості підлітків, який виявляється у формуванні особистісної рефлексії, самооцінки, критичності, виникнення потреби в новій інформації, особливо соціально-психологічній, нерідко породжують сумніви в набутому досвіді, поведінці дорослих, а також проблемну світоглядну ситуацію, яка вимагає перегляду цінностей, розв'язання світоглядних завдань. Однак через обмеженість досвіду, знань, здібностей вони не можуть їх розв'язати. За такої ситуації особливо цінними є порада, допомога дорослих, передусім учителя, увага якого повинна бути спрямована на формування світогляду підлітка як основи його

переконань з усвідомлених потреб, які спонукають діяти відповідно до ціннісних орієнтацій [21].

Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на прийняття рішень підлітком і його поведінку, відбувається перенесення функції морального зразка з батьків, вчителів та інших дорослих на референтну групу. Визначення абстрактних цінностей, яке зростає, відбувається без відкидання ідеального зразка (особистостей і груп), що уособлюють моральні принципи. Підсилюється зацікавленість по відношенню до визнаних цінностей, але це не веде до різкої зміни ціннісних уявлень, сприйнятих у сім'ї.

Сучасна соціальна ситуація життя багато в чому визначає моральне становлення особистості підлітка. Але в ній самій, як вказує В. Мухіна [8, с. 218], не існує тих конкретних умов, людей і обставин, які щоразу з усією визначеністю здійснювали б на підлітка виключно сприятливий чи виключно негативний вплив. Сутність його внутрішнього світу дуже рідко може бути однозначно чистою й духовною або низькою та бездуховною: наскільки різноманітні умови життя, настільки й багатогранна особистість підлітка.

Варто наголосити, що в підлітковому віці відбувається незвичне розширення соціальних умов буття особистості: як у фізичному просторі, так і в особистісному – у плані збільшення діапазону духовних випробувань самого себе. Зрозуміло, що це небезпечні прагнення для несформованої особистості. Тому цей шлях передбачає обов'язкову підтримку й посередницьку позицію дорослого друга, щоб підліток не зупинився в асоціальному просторі, а зміг піднятися до морально-етичних вершин життя.

Головною особливістю набуття особистісної ідентичності в підлітковому віці стає поглиблене вивчення самого себе. Ідентифікація відбувається завжди в межах певних суспільних взаємин (вплив сім'ї, референтних осіб, засобів масової

комунікації). Вона також пов'язана з конкретними людьми, які протягом певного періоду можуть слугувати ідеалом, зразком, еталоном для наслідування.

Непростим завданням на цьому етапі стає пошук ідентичності (стан особистості), що означає усвідомлення підлітком тотожності самого себе, безперервність у часі власної особистості й виникнення у зв'язку з цим відчуття, що інші також це визнають. Відбувається це завдяки особистісній рефлексії. Вивчаючи свої особливості, розмірковуючи про самого себе в минулому, теперішньому й майбутньому, аналізуючи свої домагання у взаємовідносинах і діяльності, підліток реалізує свою потребу в самоідентифікації.

«Підліток... не розуміє сам себе. Він ще не став еством для себе. Він знаходиться в стані становлення. Але він перестав вже бути еством у собі. “В собі” і “для себе” в нього роз'єднані: у цьому основний факт перехідного віку й основна риса його структури. Стан зрілості характеризується злиттям того й іншого моменту». Цей фрагмент із відомої роботи Л. Виготського [9] є хрестоматійним визначенням того, що в психології вважається центральним моментом розвитку особистості в підлітковому віці. Пізнання себе, формування на цій основі певного ставлення до себе, самоствердження, зміна самооцінки – усе це й багато інших явищ узагальнені в одному понятті: самосвідомість.

Становлення національної самосвідомості в цей період визначає певне соціальне зростання по відношенню до визначення нової «внутрішньої позиції», в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за себе, свої особистісні якості, свої погляди й здатність самостійно відстоювати власні переконання. Підліток сенситивний до свого духовного зростання, а тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх ланок самосвідомості. Самосвідомість у цьому віці вже включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої людини. Інша річ, якого рівня вони дося-

гають у своєму розвитку в підлітка і які з них посідають центральне місце в структурі його особистості.

Національна самосвідомість також формується й розвивається разом з особистістю, у процесі вироблення основних орієнтирів під впливом ряду факторів. До них соціологи відносять конкретне етнічне середовище, у якому живе людина, а також етнокультурні традиції й фактичну етносоціальну ситуацію. Дитину в підлітковому віці неможливо просто ізолювати від шкідливого впливу середовища (як це робилося в ранньому віці), її необхідно переконати. Ще в дошкільному віці в дитини формуються певні моральні орієнтації, які надають їй відносну незалежність від зовнішніх впливів. Вони є важливим компонентом структури особистості. У них немов би підсумовується весь життєвий досвід, накопичений особистістю в її індивідуальному розвитку. Проте ці орієнтації виховуються в дитині, а не формуються нею самою. Середовище, у якому народилася людина, епоха, у якій вона живе, впливають на формування її національних потреб. А в ролі суспільного середовища виступає нація з її атрибутами, національною мовою, традиціями, звичаями.

Отже, особливості виховання учнів підліткового віку обумовлені рядом причин. Однією з найважливіших є зміна ціннісних орієнтацій, виховних ідеалів, необхідність посилення національного виховання. Це вимагає вдосконалення змісту освіти, підготовки педагога й підвищення його професійної кваліфікації. Процес освіти у вихованців підліткового віку має враховувати їхні вікові й індивідуальні особливості, зокрема інтенсифікацію процесу соціалізації, посилення уваги до виховання волі, принциповості, прагнення до самостійності, дорослості, підвищенні уваги до самооцінки, самовиховання, самовдосконалення.

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА РОДИНИ У ВИХОВАННІ ПІДЛІТКА

На основі матеріалу, викладеного в першому параграфі, акцентуємо увагу на тому, що формування національних цінностей у підлітка буде успішним лише в тому разі, якщо освітній процес спрямований на вивчення спадщини минулого, творчого використання в процесі виховання народної мудрості, духовності, здобутків науки попередніх поколінь і сучасних досягнень наукового потенціалу нашого суспільства.

Виховання зазначених цінностей у підлітків на сучасному етапі найбільш ефективно відбувається у взаємодії родини, школи, закладів позашкільної освіти й інших суспільних інститутів. Певну роль у вихованні юного покоління відіграють різноманітні громадські організації – фонди, товариства, клуби. За визначенням Г. Зарицького, молодь має трьох вихователів: родичів, учителів і навколишній світ.

Найбільший виховний вплив на дітей справляє родина, створений батьками уклад, спосіб життя родини, всіх її членів. Саме в сім'ї закладається духовний стрижень особистості, основи її моралі, самобутності національного світовідчужування й світорозуміння. У спільному житті з дорослими, поділяючи радощі й турботи, беручи на себе частку відповідальності, підліток формується справжньою людиною-громадянином, національно свідомою особистістю [32].

У своїй роботі П. Щербань [32] висловлює думку про те, що кожному батьку й матері, хочуть того чи ні, є вихователями своїх дітей. В. Сухомлинський у своєму «Слові до батьків» писав: «У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілка, і квітка, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави» [25].

У сім'ї виховання національних цінностей починається із засвоєння дітьми норм і правил культурної поведінки, народної моралі й духовних надбань рідного етносу – мови, народних традицій та звичаїв, усієї спадщини батьків, дідів, прадідів. Тільки в родині дитина має можливість сприймати основні закони сімейного життя, любов і повагу до батьків, дідів, бабусь, інших людей.

Великий виховний вплив мають традиції і обряди родинного календаря. Вони зміцнюють сім'ю як джерело найглибших людських стосунків, як найглибший осередок народу, нації. Важливо, щоб батьки розкривали дітям глибокий внутрішній зміст звичаїв, переконували їх, що додержання звичаїв свідчить про повагу людей до узвичаєних традицій. Дотримання державних свят (День Незалежності України, День Соборності України, День Конституції України, Свято козацької слави) сприяє формуванню такої риси як громадянськість.

Педагогічна цілеспрямованість обох батьків, взаєморозуміння й взаємоповага, спільність інтересів батьків і дітей є запорукою дружніх відносин двох поколінь, що сприяє успіху сімейного виховання в проблемі національної самосвідомості. Але успіх сімейного виховання залежить і від того, наскільки щирі й чесні у своїй любові до дітей самі батьки. Родина є для дитини першою школою громадянства, яка формує її особистість, розвиває в неї почуття власної гідності, виховує національну самосвідомість. Підрастаючи, дитина вбирає в міру свого розуміння те, чим живе сім'я, родина, народ України, поступово формується як член суспільства, як громадянин. Сім'я й освітні заклади мають обов'язково допомагати майбутній особистості чітко та твердо з'ясувати, що таке людська гідність, національна самосвідомість, честь і гордість громадянина України.

Національне виховання є ефективним, коли в сім'ї панує українська культура й мова, рідні звичаї, коли батьки вияв-

ляють прихильність до всього національного, що притаманне їхньому етносу – до пісні, книжки, одягу, облаштування помешкання тощо, лише в цьому разі діти сприймуть народні традиції та передадуть їх своїм дітям.

Важко говорити про виховання цінностей у сім'ях, де присутнє непорозуміння з дітьми, які виникають через розбіжність у поглядах на дозвілля. Це зумовлено тим, що старше покоління досить критично ставиться до сучасних уподобань молоді. У кожній десятій родині діти палять, вживають алкогольні напої. У кожному десятому випадку спільної мови знайти не можуть через те, що діти негативно сприймають життєвий досвід батьків, не прислухаються до їхніх порад і застережень. Часто замість допомоги в критичні періоди дитина зустрічає непорозуміння з боку батьків, що травмує її психіку й віддаляє від сім'ї [31, с. 60].

Батьки й педагоги по-своєму беруть участь у цьому процесі, у кожного з них є свої переваги в баченні вихованця й способі взаємодії з ним. Педагог спостерігає вихованця в спілкуванні з ровесниками в групі, у процесі навчання, тобто в ситуаціях, які в більшості випадків недоступні батькам для спостереження. Педагог має професійні знання й педагогічний досвід. У його руках все набуває виховного змісту: і спілкування з підлітком, і організація спілкування їх між собою, і сам освітній процес. Але педагог не спостерігає за домашнім життям учнів, тому в нього немає цілісного уявлення про індивідуальні особливості виховного процесу своїх вихованців.

Перевага родини – наявність емоційного зв'язку з дитиною, і якщо авторитет батьків ґрунтується на такому зв'язку, вони можуть значно впливати на виховання свого сина чи доньки. Виховання в родині є частиною соціального виховання, але сім'я як учасник соціального виховання має свою специфіку, яка пов'язана з характером взаємовідносин членів родини.

Природно, що перші основи національних цінностей виховуються в сім'ї, де батьки й родичі оточують вихованців ніжністю, ласкою, високою духовністю. Проте виховні можливості сім'ї залежать від освіти, рівня культури й освіченості, місця проживання, професії батьків, кількості дітей, родинних традицій тощо.

Сім'я залучає дитину до світу знань через народні казки, пісні, прислів'я, приказки, виховує моральні норми поведінки через залучення дітей до активної участі в народних традиціях, звичаях, обрядах. Так підлітки привчаються не лише глибоко розуміти минуле свого народу, нації, прилучатись до надбань попередників, а й творити національну культуру, примножувати її. Батьки повинні вважати своїм обов'язком виховувати дітей, допомагати їм оволодівати скарбами рідної культури, долучати до духовних здобутків інших народів. Однак ефективність родинного виховання залежить від того, наскільки батьки підготовлені до виконання своїх функцій, тому в системі освіти має посісти гідне місце педагогічний всеобуч. У вихованні дітей батьки й вчителі повинні виступати як партнери, постійно доповнювати та підтримувати один одного.

Співпраця педагогів і батьків виявляє сильні й слабкі сторони кожного, сприяє виправленню помилок і коригуванню спільних дій. Відносини співпраці передбачають рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу. Спільною метою освітніх закладів і родини є виховання в дітей почуття належності до свого роду, усвідомлення його історії як частини історії свого народу, плекання любові до Батьківщини, що є основою національної самосвідомості юного покоління.

Батьки й педагоги організують свою спільну діяльність так, як вважають найдоцільнішим, керуючись у конкретних ситуаціях інтересами сім'ї й дітей. У сучасних умовах розходження поглядів на виховання між сім'єю й освітніми закладами посилюється. У сім'ї йде переорієнтація на інші

цінності, діти включаються в ринкові відносини, і нові ідеологічні установки часто призводять до конфліктів у стосунках дідів, батьків і дітей. Заклади позашкільної освіти, як й інші освітні заклади, продовжують захищати ідеали добра й безкорисливості, чесності й милосердя, де мета й зміст завжди будувалися на вічних духовних істинах, якими живе людство.

Деформалізація стосунків між сім'єю й закладами освіти спричиняє пошук нових шляхів, форм і методів взаємодії педагога з учнями та їхніми батьками. Відбувається перехід від масових форм роботи до групових й індивідуальних, що зумовлено гуманізацією освітнього процесу.

У процесі виховання національних цінностей молоді будь-який виховний вплив є багатостороннім. У зв'язку з цим виховна робота має бути особистісно зорієнтованою, базуватися на особистісно діяльнісному принципі її організації, який передбачає активне включення вихованця в освітній процес на засадах співпраці, діалогу, партнерства, високої вимогливості й глибокої поваги до нього.

Однак найбільш ефективно, на нашу думку, взаємодія між вихованцем і педагогом як одна з умов виховання національних цінностей реалізується в закладах позашкільної освіти. Перевагою закладу позашкільної освіти перед закладами загальної освіти й сім'єю є те, що вони забезпечують гармонійний розвиток особистості в специфічно дитячих видах діяльності, особливо таких, які дають дитині можливість пізнавати довкілля, світ людських взаємин і саму себе не лише вербально, а й шляхом обміну емоціями й почуттями, тобто розширює коло спілкування. Оскільки серед дітей є представники різних етносів, національних меншин, у процесі їхнього спілкування відбувається обмін набутим етнічним досвідом. Через пізнання нового, співставлення з набутими знаннями своєї національної культури, родинної культури, дитина вчиться ідентифікувати себе в національ-

ному аспекті, поважати національну культуру й толерантно відноситись до представників інших етносів.

Однією з особливостей позашкільного освітнього процесу є не просто відтворення засвоєного, а й розвиток набутого досвіду, поповнення його й вдосконалення. У цьому полягає закон творчої поведінки й особливість методики педагогічного процесу. Ще однією особливістю діяльності закладів позашкільної освіти є швидке реагування на зміни в суспільстві, на потреби й інтереси підлітків, створення умов для апробації найновітніших педагогічних систем виховання, гармонізації позашкільних контактів і взаємин.

В умовах національного й духовного відродження роль закладів позашкільної освіти як центрів соціалізації особистості, діяльність яких зорієнтована на створення умов щодо вибору дітьми й молоддю життєвих цінностей, духовного, інтелектуального, фізичного розвитку й професійної орієнтації, значно зростає. Позашкільна виховна робота – це спеціально організована педагогічна діяльність, яка має яскраво виражену власну специфіку впливу, що дає їй певні переваги перед іншими засобами виховання, вона зумовлена об'єктивною різноманітністю дітей і підлітків, молоді, їхніх індивідуальностей, здібностей, схильностей.

Зміст позашкільної освіти орієнтований на вільний вибір особистістю видів і форм діяльності, формування її особистих уявлень про соціокультурне й соціоприродне середовище, розвиток пізнавальної мотивації та творчих якостей. Вони стають осередками духовного збагачення, сприяють адаптації учнів до ринкових відносин; оволодінню сучасними технологіями; спілкуванню учнів і педагогів у сфері культури, що формують і розвивають особистість в її національній визначеності.

Роль і значення позашкільної освіти у всебічному розвитку особистості посилюються тим, що вона сприяє вихованню не лише духовності й моральності, задоволенню

різнобічних інтересів, а й стимулює розвиток творчої обдарованості й індивідуальності, залучає дитину до загальнолюдської культури. У практиці національного виховання підлітків доречно відмовитись від принципу примусового залучення вихованців до тих виховних заходів, які їх не приваблюють. Замість проведення подібних виховних заходів варто подбати про створення таких умов, за яких кожен учень мав би можливість долучатися до знань, що максимально відповідають його інтересам, запитам.

Практика діяльності закладів позашкільної освіти передбачає необхідність змін, розвитку, критичного усвідомлення, творчості, бо це є гнучка саморегульовальна технологічна підсистема освіти, яка оптимально реагує на духовні, освітні, соціальні, інші потреби й інтереси людей та забезпечує культурне самовизначення дітей і молоді.

Утвердивши себе як повноцінну ланку в системі безперервного освітнього процесу, заклади позашкільної освіти надають вихованцям широкі можливості:

- формують в учнів почуття національної самоповаги, історичної пам'яті, гордості за працю й внесок батьків у розвиток нації;
- навчають бути «дітьми своєї землі», дбайливо ставитись до людей, природи, серед якої й завдяки якій живемо, до тих матеріальних і духовних цінностей, які нам дістались у спадок від попередніх поколінь;
- формують не тільки почуття належності до певної етнічної спільноти, але й ряд морально-психологічних рис і станів;
- впливають на поліпшення психологічного здоров'я, знімаючи щоденні напруження заформалізованого шкільного життя.

Залучення дітей і молоді до занять різними видами народного образотворчого мистецтва, оволодіння народними ремеслами, збагачення культурними цінностями скарбниці

українського народу є на сьогодні одним з основних завдань закладів позашкільної освіти. Заклади позашкільної освіти – це гнучка саморегульовальна технологічна підсистема освіти, яка оптимально реагує на духовні, освітні, соціальні, інші потреби й інтереси людей та забезпечує культурне й професіональне самовизначення дітей і молоді.

Заклади позашкільної освіти є одним із гарантів соціального захисту, зайнятості дітей і підлітків, їхніх занять за інтересами. Вони ефективно впливають на неперервне й усвідомлене духовне самовдосконалення та самовизначення молоді. Свобода й можливість вибору улюблених занять у закладах позашкільної освіти позитивно впливають на характер самоорганізації наступного життя дитини, сприяють її базовій професійній підготовці й компетентності, вихованню національної самосвідомості.

Аналіз досвіду роботи закладів позашкільної освіти показує, що для виховання в підлітків національних цінностей важливе значення має правильна організація освітньої роботи. Відомо, що зміст навчальних курсів історії України, декоративно-ужиткового мистецтва тощо несе велику навчальну, освітню й виховну інформацію про український народ. За правильного науково-методичного спрямування навчального матеріалу названі навчальні курси активно формують національні цінності.

Сьогодні дедалі частіше сукупність навчальних програм, які реалізуються в закладі позашкільної освіти, називають його провідною характеристикою, яка відповідає на питання, наскільки різноманітний, широкий спектр освітніх послуг пропонує заклад, як він задовольняє попит дітей, їхніх батьків і засновників. Наступне дослідження з метою з'ясування аналізу стану програмного забезпечення в закладах позашкільної освіти дає можливість виділити декілька суттєвих проблем у цьому питанні: по-перше, немає чіткого розуміння сутності типових і відмінних характеристик різних

програм, їхньої типології й науково обґрунтованих підходів до розробки програм у позашкільній освіті. У практиці існує велика кількість програм різного змісту, і недоліком є те, що в багатьох регіонах й окремих закладах існують свої підходи до програмування, що призводить до не завжди якісно високого рівня. По-друге, програма – це показник професійної майстерності педагога. Чим вище професійний рівень, тим більш якісною й багатоплановою повинна бути програма. Проте специфікою позашкільної освіти є те, що програми розробляють спеціалісти всіх сфер життєдіяльності людини – і, як наслідок, маємо різний ступінь готовності педагога до розробки програм, розуміння програми як документа.

Звідси ще одна проблема. Педагоги-практики не володіють необхідною мірою прийомами теоретичного аналізу, оцінки, структурування, подачі інформації перш за все тому, що раніше їхня практична діяльність цього не вимагала. Включаючись у процес програмування, педагог стає учасником експериментальної діяльності.

Четверта, але, на наш погляд, одна з найважливіших проблем – це невміння педагогом правильно визначити цілі. Ціль – категорія, проти значущості якої не заперечує жоден педагог, але чіткого розуміння цілей, а тим паче постійної регуляції своєї діяльності відповідно до цілі, у багатьох педагогів не спостерігається. Педагогу складно визначити ціль, й особливо складно її дотримуватися.

Особливі труднощі викликає особистісно зорієнтована ціль. Педагоги велику увагу приділяють змісту, формі, менше – мотивації і не завжди розуміють, навіщо це потрібно робити. У більшості програм не відображується принцип різномірності, не фіксується кінцевий результат.

З позитивних моментів можемо зазначити те, що позашкільна освіта не має освітніх стандартів порівняно з процесом навчання в школі. Основним принципом відбору змісту позашкільної освіти є інтерес дітей. Цінності, цілі, завдання,

форми й методи позашкільної освіти дітей існують у вільному просторі освітніх галузей, видів і типів діяльності.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ

Виховний потенціал закладу позашкільної освіти ми розглядаємо як виховні можливості закладу, які можуть бути використані для досягнення мети виховання особистості. Виховний потенціал закладу позашкільної освіти включає наступні компоненти, а саме: ціннісно-цільовий (можливості, обумовлені провідними принципами, соціальними функціями, освітніми й виховними завданнями позашкільної освіти); організаційний (можливості, які пов'язані з організаційними особливостями діяльності ЗПО); змістовний (можливості, зумовлені специфікою змісту, форм і методів позашкільної освіти) [18].

Останній (змістовний), на нашу думку, є визначальним. Тому саме цьому компоненту виховного потенціалу позашкільля ми приділяємо найбільшу увагу.

Ефективність виховання молоді в закладах позашкільної освіти обумовлена багатством змісту, форм і методів виховної діяльності в гуртках та творчих об'єднаннях. Поєднання колективних, групових й індивідуальних занять дозволяє забезпечити цілісний підхід до виховання особистості. Роль і значення позашкільної освіти у всебічному розвитку особистості посилюються тим, що вона сприяє вихованню не лише духовності й моральності, задоволенню різнобічних інтересів, а й стимулює розвиток творчої обдарованості й індивідуальності, залучає дитину до загальнолюдської та національної культур, невід'ємною складовою яких є декоративно-ужиткове мистецтво.

Декоративно-ужиткове мистецтво є невичерпним джерелом для виховання юного покоління. Завдяки його символічній, образній мові як одного з різновидів народного мистецтва ми пізнаємо історію, світогляд, моральні цінності наших предків. Виховний потенціал декоративно-ужиткового мистецтва міститься в самій його суті й пояснюється тим, що емоційна сторона свідомості, естетичні ідеали особистості – первинні стосовно інтелекту у формуванні духовних інтересів, ставлення до світу взагалі. З-поміж інших видів мистецтва, декоративно-ужиткове є унікальним у вирішенні завдань як художнього, так і особистісного розвитку, громадського й духовного становлення юного покоління як у закладі загальноосвітньої, так і позашкільної освіти.

Використання засобів декоративно-ужиткового мистецтва у виховному й освітньому процесі дозволяє певною мірою вирішити проблему естетичного виховання й багато інших проблем, пов'язаних із вихованням учнів. Саме в процесі занять у педагога є можливість встановити з дитиною емоційний контакт, емоційне спілкування. Цікавий зміст, багатство фантазії, яскраві художні образи привертають увагу дитини, приносять їй радість і водночас справляють на неї свій виховний вплив.

Завдяки символічній мові мистецтва ми маємо можливість пізнавати історію, світогляд, моральні цінності наших предків. Наприклад, у своїй роботі О. Красовська зазначає: «Пройшовши крізь століття слова, символи, знаки нарошують на свій стрижень кристали досвіду, фантазії нашого народу, вони стають “сокровеними”. Якщо дитина не виховується на основі етнокультури, це ускладнює можливість її пізнішого входження в чарівний світ народного мистецтва. Внаслідок цього людина не встановлює глибинного зв'язку зі своєю культурою, не розуміє її, не вважає рідною» [26, с. 79].

Вивчаючи народне мистецтво, дослідники Є. Антонович, О. Найден зазначили, що твори декоративно-ужиткового

мистецтва, крім функціонально-ужиткових якостей, пов'язаних із їхнім безпосереднім використанням у побуті, несуть у собі інформацію національного, соціального змісту.

Виготовляючи різні вироби національних народних промислів і творів ужиткового мистецтва, учні з одного боку формують себе як творчу особистість, а з іншого – як особистість певної нації з відповідними потребами, інтересами й здібностями. Заняття декоративно-ужитковим мистецтвом сприяють вихованню в дітях культури сприйняття матеріального світу, формуванню естетичного ставлення до дійсності, допомагають краще пізнати інші види мистецтва, вчать цінувати й поважати працю.

Виділимо мистецтво як могутній засіб виховання, цінність якого полягає в тому, що в ньому в концентрованому вигляді, естетичній формі навічно матеріалізується непомітний для ока й часто незбагнений для розуму національний дух – вищий вияв творчого генія народу. Оволодіваючи мистецтвом, народними ремеслами, молодь засвоює надбання рідного народу. Спілкування з прекрасним змушує людину по-новому оцінювати навколишній світ, глибше проникати в суть естетичних явищ дійсності, вдосконалювати естетичні відчуття, працювати творчо, натхненно, жити багатим духовним життям. Мистецтво формує в людини національну свідомість, допомагає сприймати й переосмислювати явища та процеси дійсності. Звичайно, національна свідомість формується не лише внаслідок цілеспрямованого виховного впливу, а й розвивається в процесі безпосереднього спілкування з явищами природи, довкілля, мистецтвом, у ході художньо-творчої діяльності.

Виховна ефективність занять декоративно-ужитковим мистецтвом полягає й у тому, що в процесі його вивчення в молоді формується естетична культура сприйняття світу, пробуджується любов до національних традицій, до рідної

природи, розвивається здатність до пізнання інших видів мистецтва, формується етнокультурна компетентність.

Отже, повноцінне залучення учнів до вивчення декоративно-ужиткового мистецтва може стати умовою найбільш успішного використання його виховних можливостей. Декоративно-ужиткове мистецтво, з-поміж інших видів народного мистецтва, є унікальним у вирішенні завдань як художнього, так і особистісного розвитку, громадського й духовного становлення учнів. Це зумовлено не тільки природою сприймання декоративно-ужиткового мистецтва, а й тим, що вже в ранньому віці ця діяльність становить одну з найдоступніших й найбільш емоційно захопливих форм творчості. Виховна роль занять народними ремеслами особлива тому, що в процесі художньої діяльності відбувається формування уміння самостійно й творчо підходити до роботи, підвищення рівня творчої активності, естетичне й етнокультурне виховання.

Вивчення етнографічно-краєзнавчих матеріалів переконливо доводить, що декоративно-ужиткове мистецтво має значний потенціал щодо етнокультурного виховання, формування національних цінностей у юного покоління. Формування інтересу до народу, який мешкає на території рідного краю, його традицій, звичаїв сприяє вихованню свідомого юного громадянина, який шанобливо ставиться до духовних і матеріальних надбань свого народу.

Дослідниця Л. Калуська у своїх роботах наголошує на тому, що в народі ремесла є засобом виховання дітей. Свою думку науковиця обґрунтовує тим, що народні ремесла є одним із видів українського декоративно-ужиткового мистецтва, у якому відбилися регіональні особливості й традиційні заняття людей певної місцевості України. Із їхньою допомогою можна формувати емоційно-ціннісне ставлення до рукотворного національного багатства, виховувати інтерес до історії свого краю, гордість за майстрів, які живуть на

рідній землі, бажання й собі навчатися виготовляти подібні речі [15]. Важливим є те, що народні ремесла постають у контексті традиційного національного виховання як засіб ранньої етнізації й соціалізації дитини.

Відтворення культури, духовності починається з поглибленого вивчення її стародавніх традиційних і кращих сучасних надбань. Національна культура, національна символіка й народне мистецтво, яке належить до загальнолюдської культури, є органічними складовими цілісної системи української етнопедагогіки. Саме етнічний момент, який присутній у художніх промислах (гончарстві, художній обробці металу й дерева тощо) допомагає вирізнити такі риси своєрідності народного мистецтва, завдяки яким новим поколінням передаються в спадок традиції, практичний досвід виконання виробів.

Декоративно-ужиткове мистецтво – один із видів художньої діяльності, твори якого поєднують естетичні й практичні якості, які мають утилітарне призначення. Декоративне (від лат. *Decoro* – «прикрашаю») означає «прикрашальне». Ужиткове ж означає, що речі мають практичний вжиток, а не є лише предметом естетичної насолоди. Головне завдання декоративно-ужиткового мистецтва – прикрасити речове середовище людини, її побут. Краса творів ужиткового мистецтва досягається завдяки декоративності. Декоративність є єдиним засобом вираження змісту й художньої образності.

Декоративно-ужиткове мистецтво існувало вже на ранній стадії розвитку людського суспільства й впродовж багатьох століть було найважливішим, а для ряду племен і народностей – основною галуззю художньої творчості. Найдавнішим творам декоративно-ужиткового мистецтва властиві виняткова змістовність образів, увага до естетики матеріалу, до раціональної побудови форми, підкресленої декором. У традиційній народній творчості ця тенденція втрималась аж до наших днів.

Твори декоративно-ужиткового мистецтва відповідають декільком вимогам: мають естетичну якість, розраховані на художній ефект, служать для оформлення побуту й інтер'єра. Такими творами є: одяг, декоративні тканини, килими, меблі, художнє скло, порцеляна, фаянс, ювелірні й інші художні вироби.

Аналіз сучасного стану українських народних традицій доводить, що на сучасному етапі розвитку держави їхнє використання значно звузилося. Як показують сучасні дослідження вчених, народні ремесла, які збереглися до наших днів, розвиваються лише як види декоративного мистецтва (декоративний керамічний посуд і скульптура, художнє плетіння, декоративна обробка дерева тощо). Так, наприклад, із двадцяти технік виготовлення писанок сьогодні побутує лише п'ять. На жаль, утратили своє значення народні символи й обереги. У сучасній оселі українців, як зазначають етнографи, вони мають лише декоративний характер.

Протягом останнього десятиліття значно підвищився інтерес до народних традицій і їхніх регіональних особливостей: проводяться виставки виробів народних умільців; відроджується роль рушників, вони продовжують своє життя в сучасних обрядах; дедалі частіше зустрічаються народні мотиви в оздобленні сучасного одягу, оселі; набувають популярності народні свята тощо [26].

Слід зауважити, що сучасне звернення педагогіки до народних традицій зовсім не означає нехтування сьогоденням. Тільки осмисливши минуле, пізнавши витoki своєї культури й історії, можна чітко зрозуміти сьогодення та уявити майбутнє.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що національні цінності розвиваються, по-перше, у процесі засвоєння духовних надбань рідного народу, по-друге, у результаті цілеспрямованого виховання, завдяки якому формується си-

стема ідей, поглядів, традицій, звичаїв, органічно вплетених у життєдіяльність учнів [6].

Любов дитини до рідної землі починається з пізнання найближчого середовища (природного й соціального). Дитина набирається вражень і знань про навколишній світ, зокрема про близьких людей і про свою малу Батьківщину, які залишають у її душі незабутні спогади на все життя. Саме тому, на нашу думку, формування інтересу до рідного краю, традицій, обрядів, звичаїв сприяє вихованню свідомого громадянина, який шанобливо ставиться до духовних і матеріальних надбань свого народу. Розпочинати формування національних цінностей краще за все, на нашу думку, з ознайомлення дітей із найближчим оточенням. Тобто з тих речей, які вони можуть побачити вдома (наприклад, вишита серветка, тканий килимок, предмети народного одягу, іграшки тощо) і які викликають позитивні емоції.

Українська народна іграшка дає дітям доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, мистецтво, життя загалом [28]. Народна іграшка поєднує дитину з історією її Батьківщини, пробуджує відчуття рідного коріння й сприяє формуванню позитивного ставлення до народних традицій, вчить поважати працю інших, дотримуватися певних правил і норм тощо.

Цікавими є висновки О. Батухтіної щодо народних іграшок. Автор стверджує, що вони мають свої педагогічні, художні й технічні традиції. Оригінальність і неповторність народної іграшки визначається її національною своєрідністю відображення культури й побуту народу, символізує певні звичаєво-традиційні ознаки. Завдяки цьому українська народна іграшка є оптимальним засобом для формування національних цінностей. Методикою, яку пропонує О. Батухтіна, передбачено формування у вихованців уявлення про залежність між виготовленням іграшки з певного матеріалу й природними умовами певної місцевості, уміння

виокремлювати орнаментальні особливості українських народних іграшок за основними елементами розпису, кольоровим сполученням, уточнювати підпорядкованість орнаменту пластичній формі іграшок тощо [1].

У результаті ознайомлення дітей із зазначеними традиціями в них мають сформуватися знання, які сприятимуть розвитку позитивного ставлення до традицій, поваги до старшого покоління, до своєї малої Батьківщини. На тлі цих емоцій необхідно розширювати знання дитини, пов'язуючи близьке з далеким: квіти коло хати – із народними традиціями їхнього використання, улюблені вироби (речі) рідних людей – із народними ремеслами краю, пейзажі – з історичним минулим. На основі цього ми визначили такі напрями роботи: традиційні ремесла рідного краю; символи й обереги рідного краю.

Необхідно зазначити, що найбільший виховний вплив на учня здійснюють ті елементи культури, які дитина здатна зрозуміти, а згодом відобразити в практичній і творчій діяльності. Доведено, що лише в процесі діяльності дитина засвоює культурну спадщину народу, а відтак формується як особистість.

Яскраво відображають самобутність рідного краю писанки. Традиція розмальовувати навесні яйця в слов'янських народів сягає епохи язичництва. Писанки в слов'ян були пов'язані з комплексом весняної обрядовості. Назва «писанки» походить від слова «писати» у значенні «прикрашати орнаментом». Оригінальні орнаменти писанок не тільки чарують своєю витонченістю й гармонійністю, а й є прадавніми символами природи, пов'язаними з традиціями минулого. У кожному регіоні й навіть майже в кожному селі були неповторні, самобутні орнаменти.

Розмальовуючи писанки, діти отримують уявлення про народну символіку, традиції виготовлення писанок як оберега; у них виховується інтерес до декоративно-ужиткового

мистецтва України, зосередженість, бажання вкласти частину своєї праці в українські традиції.

Петриківський розпис – українське декоративно-орнаментальне народне малярство, яке виникло на Дніпропетровщині в селищі Петриківка, звідки й походить назва цього виду мистецтва. Петриківський розпис відзначається особливою самобутністю й водночас органічно продовжує народні традиції регіону Придніпров'я, який є феноменально багатим пластом національної культури України.

Характерною рисою петриківського розпису є те, що весь малюнок ніби розгорнутий на площині стіни, листа паперу, декоративної тарілки, має поверхневий вигляд. При цьому лінії стебел не перетинаються між собою, а багато елементів розпису (квіти, листки, ягоди тощо) мають силуетне зображення. Переважають рослинні візерунки, фантастичні, небувалі в природі форми квітів, в основі яких – уважне спостереження місцевої флори. Широке застосування в розписі мають мотиви садових і лугових квітів та ягід калини, полуниці й винограду. Характерним для візерунків є також зображення акантового листа, що його звать «папороттю», бутонів і перистого ажурного листа.

Інколи квіти та ягоди поєднуються з птахами, ще рідше зустрічаються зображення тварин і людини, які повинні мати дещо фантастичний вигляд. Традиційним для «петриківки» є жар-птиця – міфічна істота, яка приносить щастя, із фантастичними візерунками по всьому тулубі, а не звичайний різнокольоровий птах.

Відтак ми можемо сказати, що традиційні ремесла й промисли мають великий виховний потенціал. Перед педагогом постає завдання не тільки збагатити уявлення й знання дітей про ремесла рідного краю та все, що з ними пов'язане, а й виявити емоційно-ціннісне ставлення до праці.

На основі отриманих знань мають виникнути нові емоції – пов'язані вже не лише з найближчим оточенням, а зі

своїм народом, країною. Що, своєю чергою, сприятиме вихованню таких ціннісно-важливих якостей як взаємоповага, працьовитість, повага до звичаїв і традицій, терпимість, демократизм, родинність тощо.

Залучення дітей до національних традицій і звичаїв, підготовки й проведення свят народного календаря пробуджує в них любов до рідної землі, повагу до людей праці, формує вміння плідно працювати, шанувати історію, збагачувати культуру свого народу. Участь учнів у святах народного календаря сприятиме тому, що вони глибше відчуватимуть нерозривний зв'язок із рідною природою, намагатимуться власною працею примножувати багатства рідного краю, будуть прагнути зберігати й розвивати трудові та святкові традиції.

Аналізуючи засоби національної культури, можна стверджувати, що виховний потенціал національної культури був спрямований на формування в дітей етичних, естетичних і моральних якостей особистості, почуття національної самосвідомості, патріотизму, розвитку творчих здібностей. Отже, засоби національної культури можуть бути використані в якості основи змісту формування національних цінностей.

Відтворення культури, духовності починається з поглибленого вивчення її стародавніх традиційних і кращих сучасних надбань. Національна культура, національна символіка й народне мистецтво, яке належить до багатоетнічної загальнолюдської культури, є органічними складовими цілісної системи української етнопедагогіки. Саме етнічний момент, який присутній у художніх промислах (гончарстві, художній обробці металу й дерева тощо) допомагає вирізнити такі риси своєрідності народного мистецтва, завдяки яким новим поколінням передаються в спадок традиції, практичний досвід виконання виробів.

Народне мистецтво є невичерпним джерелом для виховання молодого покоління. Завдяки символічній, образній

мові декоративно-ужиткового мистецтва як одного з різновидів народного мистецтва ми пізнаємо історію, світогляд, моральні цінності наших предків. Воно має унікальні можливості впливу на особистість і формування в неї національних цінностей. У народному мистецтві суспільні ідеї зливаються з естетичними в нероздільну єдність, котра має унікальні можливості впливу на особистість вихованця й формування в нього заданої якості.

Якщо дитина не виховується на основі етнокультури, це ускладнює можливість її пізнішого входження у світ народного мистецтва. Внаслідок цього людина не встановлює глибинного зв'язку зі своєю культурою, не розуміє її, не вважає рідною.

Залучення дітей із раннього дитинства до народного декоративно-ужиткового мистецтва, свят, обрядів, урочистостей народного календаря, до традицій рідного краю сприяє тому, що вони глибше відчуватимуть свою нерозривність із рідною природою, намагатимуться примножувати багатства своєї Батьківщини, зберігатимуть традиції, будуть із повагою ставитися до праці людей.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВИХОВАНЦЯ В ГУРТКАХ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Інтеграція традиційних й інноваційних форм позашкільної роботи в гуртках декоративно-ужиткового мистецтва сприяє підвищенню рівня сформованості ціннісних орієнтацій вихованця від низького до високого. Заняття потрібно проводити з використанням сукупності традиційних (учнівські виставки, конкурси, екскурсії, залучення батьків до навчально-виховного процесу тощо) та інноваційних (ви-

ставки батьківських робіт, індивідуальні освітні маршрути, майстер-класи батьків) форм виховання.

Наприклад, індивідуальні освітні маршрути мають розроблятися відповідно до рівнів сформованості національних цінностей учнів. З учнями, які мають низький рівень, потрібно проводити бесіди на теми пізнання дитиною самої себе, свого родинного середовища, а саме: «Звичаї і традиції життя моєї родини», «Історичне значення мого рідного краю», «Поняття родини, сім'ї. Значимість родинних зв'язків. Духовність людини», «Види національного мистецтва мого народу». На основі розроблених індивідуальних освітніх маршрутів робота з цими учнями має спрямовуватися на формування інтересу до вивчення національної культури, гордості за належність до українського народу. Наприклад, на гурткових заняттях із петриківського розпису мають використовуватися практичні завдання: намалювати родинне дерево, малюнок назвати прислів'ям, виготовити атрибути до свят (наприклад, писанки). Всі роботи обов'язково, незалежно від якості виконання, мають експонуватися на виставках, діти залучатися до інсценізації народних свят.

З учнями, які мають середній рівень сформованості національних цінностей, основна робота має полягати в стабілізації й поглибленні знань культурних цінностей своєї нації. Для них освітній процес має спрямовуватися на залучення до дослідницької роботи. Цьому сприяє побудова заняття так, щоб дитина працювала з художніми роботами, які потребують реставрації, виконувала домальовування втраченого фрагменту, копіювання форм старовинних предметів домашнього вжитку, малюнків на них. Додатково потрібно проводити бесіди на тему: «Матеріальні і духовні здобутки української культури та етносів, які проживають на території України», «Внесок українців до культурного досвіду світового співтовариства», «Дослідження мовних традицій твого рідного краю».

Учні, які мають високий рівень, мають бути помічниками керівника гуртка: допомагати в доборі матеріалу до заняття, бути організаторами масових заходів. Для глибшого пізнання духовних цінностей з учнями мають проводитися бесіди на такі теми: «Українська система символічного відображення світу як система традиційної культури», «Національні особливості рідного краю».

Цікавим може бути інтеграція форм. Окрема увага має надаватися організаційному аспекту освітнього процесу в гуртках: батьки учнів залучаються до проведення свят, виставок, фестивалів тощо. Доречно проводити виставки батьківських робіт, які супроводжуються майстер-класами виконання цих робіт (виготовлення писанок; картин із кісточок ягід, фруктів, насіння, крупи; плетіння гачком). Залучення до гурткових занять батьків учнів із поліетнічних сімей дає можливість ознайомитися з культурними цінностями, традиціями й звичаями інших народів. Батьки учнів на таких заняттях виступають як помічники керівника гуртка з метою виділити спільні й відмінні аспекти національних культур: тлумачення символів у культурі свого етносу й українців; поєднання кольорів у вишивках, картинах; формах предметів домашнього вжитку; звичаї, проведення свят.

Залученню батьків до освітнього процесу передують анкетування, у якому батьки дають відповіді на запитання:

- 1) Чи розмовляєте ви у своїй родині українською мовою?
- 2) Чи володіють у вашій сім'ї народними промислами?
- 3) Які народні, релігійні свята ви святкуєте у своїй родині?
- 4) Чи дотримуєтесь ви у своїй сім'ї народних обрядів?
- 5) Чи берете ви безпосередньо участь в організації заходів, спрямованих на виховання української національної культури в дітей?

б) Чи хотіли б ви взяти участь освітньому процесі нашого закладу?

Також фіксується інформація про батьків: стать, вік, національність, освіта, належність до соціально-професійної групи (робітники, селяни, службовці, вчителі, комерсанти тощо). Такі відомості про батьків вихованців дають можливість краще зорієнтуватися педагогові в плануванні занять, у яких батьки виступають як помічники керівника гуртка (який вільний час мають батьки, чи пов'язана їхня трудова діяльність із відвідуванням бібліотек, звичаї якого народу вони знають тощо).

Із метою залучення вихованців до культурної спадщини й історії своєї нації розроблено систему роботи сім'ї та закладу позашкільної освіти:

1. Необхідність створення в сім'ї україномовного середовища.
2. Участь у конкурсах «Родинна пісня».
3. Відвідування з батьками й дітьми історико-етнографічних музеїв.
4. Допомога батьків у створенні історичних музеїв у закладах позашкільної освіти.
5. Участь батьків і дітей в екскурсіях по рідному краю.
6. Конкурс малюнків (фотовиставка) за участю батьків і дітей «Впізнай своє місто».
7. Організація зустрічей із дідусями, бабусями, проведення з ними свят. Їхні розповіді про святкування народних свят у минулому.
8. Участь дітей і їхніх батьків у конкурсах колядок, щедрівок, новорічних вітань.
9. Складання дітьми з батьками альбому історії свого роду.
10. Майстер-класи, які проводяться батьками.

Значне місце в ознайомленні з національною культурою, формуванні інтересу до вивчення історії рідного краю, за-

нять народним мистецтвом посідають екскурсії на підприємства народних промислів, у музеї, до архітектурних пам'яток. Підготовці до екскурсії передують етапи: попереднє ознайомлення з її об'єктом, складання плану проведення екскурсії (виділення об'єктів, на які треба звернути увагу; підготовка питань і коментарів, які будуть використані під час екскурсії; визначення завдань для учнів; запис до зошитів, замальовки орнаментальних композицій, форм художніх виробів; підготовка вступної лекції перед екскурсією), повідомлення про місце й мету екскурсії. Перед екскурсією проводиться вступна бесіда, пояснюються завдання, форми й способи його виконання в ході екскурсії. Після екскурсії проводиться заключна бесіда з учнями про їхні враження, робиться аналіз завдань, виконаних учнями під час і після екскурсії, з'ясовується відношення до отриманої інформації.

Для більш глибокого й конкретного вивчення національної культури свого народу доречно організовувати екскурсії до історичних пам'ятників, музеїв народного мистецтва. Під час екскурсій до пам'яток національної архітектури, знайомлячи підлітків із художніми цінностями, із стилями й національними традиціями, потрібно розповідати про історичні події, пов'язані з цією пам'яткою та її епохою. Так підлітки дізнаються про непросту долю українського народу, про його звитягу й боротьбу за незалежність, а також про видатних діячів культури й мистецтва. Екскурсії таким способом справляють позитивний вплив на учнів, спонукають їх замислюватися над історичним, культурним минулим і майбутнім свого народу.

Важливою формою позашкільної роботи є організація виставок і проведення конкурсів, які дають можливість учням ознайомити зі своєю творчістю широке коло глядачів та продемонструвати майстерність. Систематична участь у виставках і конкурсах виховує віру у власні сили, наполегливість. Ці форми позашкільної роботи дають можливість

для педагогічної корекції пізнавальних інтересів підлітків. Сам факт участі у виставках підвищує у вихованців почуття відповідальності.

МАЙСТЕР-КЛАС ЯК ОДНА З ФОРМ ЗАНЯТТЯ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Однією з форм роботи в закладах позашкільної освіти є майстер-класи. Ідею майстер-класу запозичено з педагогічної практики музикантів і художників, яка полягає в тому, що визнаний майстер демонструє свої унікальні прийоми роботи (наприклад, роботи над виконанням твору, виготовлення різних виробів) широкому колу учнів-глядачів.

Методика проведення майстер-класу здебільшого ґрунтується на інтуїції спеціаліста й на сприйнятливості слухача. Принцип організації майстер-класу: «Я знаю, як це робити. Я навчу вас». На майстер-класі завжди надається можливість набути практичного досвіду під контролем викладача, що уважно вислухає й відповідає на всі питання, які цікавлять. Майстер-клас – це двосторонній процес, і відносини «викладач – слухач» є абсолютно необхідними. Безперервний контакт, практично індивідуальний підхід до кожного слухача – це те, що відрізняє майстер-класи від всіх інших форм і методів проведення заняття. До участі в майстер-класах запрошуються кращі фахівці в певній галузі. В умовах закладу позашкільної освіти це можуть бути: керівники гуртків, батьки учнів або учні-випускники цього закладу. Успішне засвоєння навчального матеріалу в процесі проведення майстер-класу відбувається на основі практичної діяльності всіх учасників.

Майстер-клас дозволяє учням побачити повний процес роботи над певним виробом. Унікальність цієї форми проведення гурткового заняття полягає в тому, що прийоми й способи розв'язання завдань демонструються як на окре-

мих, розрізнених прикладах, так і в нерозривному зв'язку з їхньою конкретикою. Зауважимо, що майстер-клас – це жива дискусія й обмін досвідом між усіма учасниками заняття, це інтерактивний семінар, який проходить у режимі обговорення.

Особливістю проведення заняття гуртка у формі майстер-класу є не тільки передача учням певної інформації, а й засвоєння ними прийомів, методів роботи, які ґрунтуються на новому підході до філософії навчання, що порушує сталі стереотипи; методи самостійної роботи в малих групах, що дозволяє провести обмін думками; створенні умов для залучення всіх учасників до активної діяльності; пропонувати учасникам, а не нав'язувати форм, методів, технології виконання виробу.

Теми занять у формі майстер-класів обираються, виходячи з актуальних проблем і завдань, цікавих широкому колу глядачів і учасників майстер-класу або програми гуртка закладу позашкільної освіти. Наприклад, однією з тем заняття гуртка декоративно-ужиткового мистецтва у формі майстер-класу може бути «Писанкарство», яке є розділом програми гуртка з петриківського розпису.

Тематика майстер-класів містить: огляд актуальних проблем і технологій; різні аспекти й прийоми використання технологій; авторські методи застосування технологій на практиці; тонкощі, нюанси, можливості при використанні технологій в конкретних завданнях. Зазвичай майстер-клас проводиться за такою схемою: майстер читає невеличку вступну лекцію, після чого демонструє головні етапи роботи, надає можливість виконати роботу самостійно учасникам майстер-класу (при виникненні труднощів за необхідності допомагає їм, ведеться обговорення помилок).

Місце проведення майстер-класу має бути оформлене не тільки виробами цього майстра, але й іншими відповідно до теми, наприклад, дитячими.

Зауважимо, що майстер-клас може проводити не обов'язково одна людина (майстер). Це може бути й колектив учнів, які мають навички з малювання, ліплення тощо, відповідно до теми заняття. У цьому разі доречно майстер-клас побудувати таким способом: керівник гуртка бере на себе роль ведучого, який буде читати вступну лекцію, а учні-помічники сидітимуть за столами й виготовлятимуть побригадно писанки, крапанки, дряпанки, восківки-бісерки. У процесі всієї лекції учні-помічники вимальовують задану роботу безперервно. Глядачі можуть все це спостерігати. Керівник гуртка в процесі лекції звертає увагу на роботу бригад і надає можливість учням-помічникам продемонструвати свою роботу більш детально.

Наведемо приклад майстер-класу з виготовлення писанок:

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА ЗАНЯТТЯ «МАЙСТЕР-КЛАС ІЗ ВИГОТОВЛЕННЯ ПИСАНОК»

Мета заходу: ознайомити дітей із традиціями нашого народу, правилами святкування Великодня, технікою виготовлення писанок, символікою малюнків, іграми.

Вступна лекція

Ведучий: «Давайте послухаємо легенду: “...Навесні, коли перші сонячні промені пронизують зимові хмари й торкаються землі, коли на очах починають танути величезні снігові кучугури, а крижані ланцюги, які немовби скували все живе, перетворюються на дзвінкі струмочки, звертались люди до неба і, простягаючи руки, закликали-зустрічали весну. Із вирію прилітали птахи – вісники весни-радісті, вісники сонця. У собі вони несли яйця – емблему Сонця, життя, воскресіння, народження. Усі птахи починають нести яйця й виводити-висиджувати пташат тільки навесні, із сонцем. Та й сам жовток своїм кольором і формою нага-

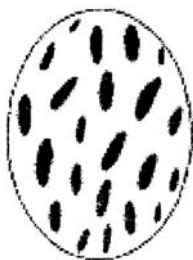
дує Сонце. За давніми легендами, весь світ виник із велетенського космічного яйця, яке плавало в морській безодні. За уявленнями наших предків, зі шкаралупи утворилось небо, із плівки – хмари, із білка – вода, а з жовтка – земля”.

Людина здавна наносила на шкаралупу чарівні магичні знаки ще тоді, коли й писати не вміла, і були ті знаки малюнками-молитвами. Так створювались писанки, адже “записані” були там і подяка, і прохання... Писанка приносить добро, щастя, достаток, здоров’я й захищає людину від усього злого».

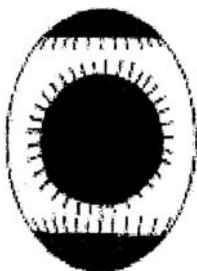
Символіка малюнку. Традиційно писанку можна було писати тільки тоді, коли людина очистилася фізично й духовно: тобто пройшла через піст, сповідь і очистила оселю від бруду. Бо оселя, за легендами, – також жива істота, адже вона будується з піску, глини, дерева й інших матеріалів, які є часточкою живої та неживої природи. На Благовіщення відкриваються земні скрині. Спочатку звідти виходять рослини, потім – комахи, і так аж до Чистого Четверга – для всього є свій час. А останніми в Чистий Четвер виходять гади. І вони можуть вселитися як у живу істоту, так і в часточку неживої природи: глину, камінь й інше. Не вселяються ці гади тільки в те, що має чисту силу. А тому вербовою гілочкою, святою водою й свічкою Чистого Четверга відганяється від оселі злий дух. Цілу ніч із Чистого Четверга на Страсну П’ятницю мусить горіти свічечка. Вона водночас є й оберегом, й силою натхнення для людини. І в такій очищеній оселі очищена людина починає магію писанкарства.

А що ж малювали на писанках? Це й крапочки-зернятка (Східне Поділля – мал. 1), Сонце (Західне Поділля – мал. 2), вода (Львівщина – мал. 3), грабельки (Полтавщина – мал. 4), хрестики (Херсонщина – мал. 5), дубові листочки (Східне Поділля – мал. 6), рибки (Східне Поділля – мал. 7), коників (Гуцульщина – мал. 8), драбинки (Київщина – мал. 9).

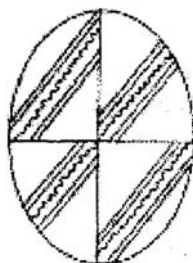
Візерунки на писанках мали кожен свою силу. Мали силу й ритуали використання цих писанок. Від тієї миті, як на яйце наносили орнамент, воно переставало бути простим яйцем... Бо ці орнаменти були не простими малюнками, а таємничими знаками, пов'язаними з магічними обрядами (майстер демонструє приклади орнаментів-оберегів і наголошує на їхньому призначенні) [4].

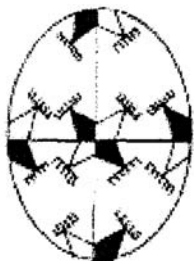
мал. 1

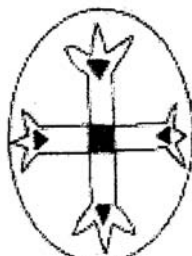
мал. 2

мал. 3

мал. 4

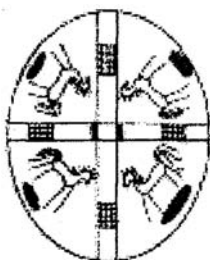
мал. 5

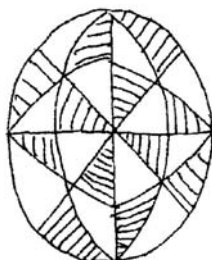
мал. 6

мал. 7

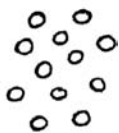

мал. 8

мал. 9

Символи, які сприяють багатому врожаю:

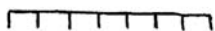
Символ зерна

Блискавка

Символ землі

Грабельки

Символ води

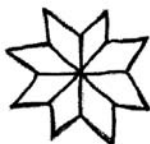

Безкінечник

Символи здоров'я і довголіття:

Сонечко

Ружа

Риба

Символи кохання:

Зозуля

Смерека

Техніка виготовлення писанок

У Великодню суботу роблять крашанки або, як кажуть на Київщині, «галуняць яйця». За народним віруванням, крашанки готуються в суботу, тому що яйця, пофарбовані в п'ятницю, швидко псуються, а ті, які зроблені в суботу, зберігаються протягом усіх свят.

А чи знаєте ви, що є гра з крашанками, яка називається «Півник»?

Суть гри «Півник» така: із жолобка або з похилої поверхні скочується яйце, і той, хто його скочує, неодмінно повинен влучити ним у яйце, що лежить унизу. Влучивши в крашанку внизу, гравець забирає її собі (*разом зі своєю*); а якщо не влучив – і ту не бере, і свою залишає для інших гравців (майстер демонструє гру, залучаючи до неї учнів).

Хто більше «наклює» яєць (*так кажуть, коли влучають у крашанку внизу*), той стає «півником», тобто ватажком хлопців. І до кінця гри хлопець, який має найбільшу кількість крашанок, стає переможцем.

Наступна гра у Великдень – «Гойдалки»: двоє парубків сплітають руки «стільцем» (*попарно беруть руки один одного за зап'ястя*) і на цьому «стільці» гойдають третього парубка, який не повинен триматися за плечі «гойдалки», а лише за свої ноги. Якщо за три рази він не злітає з «гойдалки», то стає переможцем.

Здебільшого фарбують крашанки в червоний, жовтий, синій, зелений і золотистий кольори. Для червоного беруть у крамниці червону фарбу й фуксин (дьюгтьова анілінова фарба; металево-зелені кристали, які розпускаються у воді темно-червоним кольором); для жовтого вживають суху торішню траву «свербель» (зелиста рослина, дикоросла, але в Україні трапляється рідко) або яблунову кору; для синього – варять проліски, а для золотистого купують спеціальні порошки. Використовують ще сушені ягоди бузини чорної, лущиння цибулі, кору з чорноклена. Яєць беруть 13 (символізують 12 апостолів і Спасителя). Найбільше готують червоних крашанок. Не годиться робити чорних, бо вони нагадують про кров «лукавого».

Спосіб виготовлення писанок хоч і простий, проте вимагає неабиякого хисту, бо малювати на опуклій поверхні яйця значно тяжче, ніж на рівній полотна чи паперу.

Віск на писанку наноситься писочком. Писочок можна й самому змайструвати із залізного наконечника, який нага-

дує наконечник на шнурівці взуття. Чим менша буде дірочка, із якої витікає розігрітий віск, тим тоншою буде лінія на писанці. Після цього треба взяти дерев'яний патичок, вставити туди наконечник і закріпити його ниткою... Далі в невеличку череп'яну чарочку кладуть шматочок бджолиного воску. Віск має бути гарячим, але не кипіти. Коли все приготували, можна починати робити писанку.

На яйці вимальовують розтопленим воском ті місця, що їх треба лишити незафарбованими: обвідки, крапки й оперізування. Спочатку фарбують яйце у ясний колір, наприклад, у жовтий. Яйце виймають з фарби й кладуть, щоб висохло. Коли висохне, на нього наносять віск на ті місця, які мають лишитися жовтими. Потім фарбують у другий, цього разу темніший колір. І так роблять доти, доки писанка не буде виглядати так, як того хоче писанкарка. Коли вже малюнок завершений, писанки складають у череп'яну миску й кладуть у піч, де повинна бути температура 35-40° Цельсія. Коли віск розтопиться й спливе з яйця, писанка готова.

Якщо на поверхню яйця нанести крапочки воску («покрапати»), то після занурення його у фарбу отримаємо «крапанку» – писанку з крапками одного чи кількох кольорів. (Керівник гуртка звертає увагу на бригаду учнів-помічників, які роблять крапанки. Дитина, демонструючи техніку, розповідає про етапи виготовлення виробу.)

Мальованками називають яйця, розмальовані фарбою за допомогою пензлика. На мальованках малюють квіти, людські постаті, відображують свята й інші події. (Керівник гуртка звертає увагу на бригаду учнів-помічників, які роблять мальованки. Дитина, демонструючи техніку, розповідає про етапи виготовлення виробу.)

Цікавими є писанки-дряпанки. Малюнок на них видряпується яким-небудь гострим предметом на попередньо пофарбованій поверхні яйця. Найчастіше виконуються рослинні орнаменти, але зустрічаються й зображення тварин –

коників, баранчиків, птахів. (Керівник гуртка звертає увагу на бригаду учнів-помічників, які роблять писанки-дряпанки. Дитина, демонструючи техніку, розповідає про етапи виготовлення виробу.)

Дуже яскравими й гарними є восківки-бісерки. Яйце покривають тонким шаром воску, і в цей віск втискають бісер, викладаючи різноманітні візерунки. Замість бісеру використовували шматочки кольорового скла, фольги. Такі восківки виготовляли переважно в монастирях і продавали прочанам на згадку про монастир. (Керівник гуртка звертає увагу на бригаду учнів-помічників, що роблять восковики-бісерки. Дитина демонструючи техніку, розповідає етапи виготовлення виробу.)

Вступна лекція завершується бесідою з учнями: «Які орнаменти можна малювати на писанках? Які кольори можна використовувати? Хто який малюнок обрав для виготовлення писанки?»

Після цього учні можуть підсаджуватися до столів майстрів і отримують детальну інформацію з правил графічного нанесення малюнку олівцем, правил занурення у фарби, нанесення й зняття воску. На згадку про майстер-клас учні залишають собі в подарунок виріб.

Організоване за такою формою заняття сприяє співпраці в колективі, саморозвитку, самовдосконаленню особистості, зацікавленості видом діяльності.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ПЕТРИКІВСЬКИЙ РОЗПИС»

Одним із традиційних видів декоративно-ужиткового мистецтва українського народу, який освоюють вихованці в гуртках закладів позашкільної освіти, є *петриківський розпис*.

Подальше викладення матеріалу відповідає змісту навчальної програми «Петриківський розпис» (Дод. А).

Із метою досягнення високих результатів в опануванні петриківського розпису на перших заняттях необхідно *ознайомити вихованців із загальними відомостями про петриківський розпис як один з видів декоративно-ужиткового мистецтва*. Відомо, що петриківський розпис – це українське декоративно-орнаментальне народне малярство, яке виникло на Дніпропетровщині в селищі Петриківка, звідки й походить назва цього виду мистецтва. Петриківський розпис відзначається особливою самобутністю й водночас органічно продовжує народні традиції регіону Придніпров'я, який є феноменально багатим пластом національної культури України.

Характерною рисою петриківського розпису є те, що весь малюнок ніби розгорнутий на площині стіни, листа паперу, декоративної тарілки. При цьому лінії стебел не перетинаються між собою, а багато елементів розпису (квіти, листки, ягоди тощо) мають силуетне зображення. Переважають рослинні візерунки, фантастичні, небували в природі форми квітів, в основі яких лежить уважне спостереження за місцевою флорою. Широке застосування в розписі мають мотиви садових і лугових квітів, ягід калини, полуниці і винограду. Характерним для візерунків є також зображення акантового листа, що його звать «папороттю», пуп'янків і перистого ажурного листа.

Інколи квіти та ягоди поєднуються з птахами, ще рідше зустрічаються зображення тварин і людини, які повинні мати дещо фантастичний вигляд. Традиційним для «петриківки» є жар-птиця – міфічна істота, яка приносить щастя, із фантастичними візерунками по всьому тулубу, а не звичайний різнокольоровий птах.

У сяючій палітрі петриківського розпису, який базується на гармонійному поєднанні домінуючих кольорів спектру, ховається магічний образ сонячного світла. Не менш

цікавою є й символіка розпису. Так, композиція букет-вазон – це одвічний образ квітучого дерева життя; лиштва (фриз) символізує нескінченність; квітка – вершина краси природи, її апогей; калина символізує дівочу вроду; мальва – прообраз козацької доблесті; дуб – вияв сили й мужності; зображення птаха – знак гармонії, світла, щастя; півник знаменує пробудження, відродження; зозуля уособлює таємницю вічного плину часу.

Важливим етапом роботи з вихованцями гуртка з петриківського розпису є *ознайомлення з інструментами, необхідними матеріалами та виготовлення пензлика з котячої шерсті*. Початківцеві, який збирається вчитися малювати петриківський орнамент, потрібно мати цупкий папір (краще ватман), кілька пензлів різних розмірів (саморобних котячих чи білячих або колонкових), склянку для води, клей ПВА, невеличку керамічну або пластмасову чашечку, палітру або плоску тарілочку, яка використовуватиметься як палітра, і фарби (акварельні, гуаш).

Важливе значення для опанування техніки петриківського розпису має наявність пензлика з котячої шерсті. Кожен майстер виготовляє його для себе самостійно. Такий пензлик складається з дерев'яного держальця й котячих шерстинок, які збирають у пучечок і туго прив'язують до держальця по колу, щоб шерстинки закрили з усіх боків загострений кінчик палички. Пензлики з котячої шерсті добре набирають фарбу й легко підкоряються ледь помітному поруху руки під час малювання. Котячі шерстинки вистригають під лапками, на грудці або на животу тварини, де шерсть найпухнастіша. Пучечок для пензля набирається з двох-трьох вистригів.

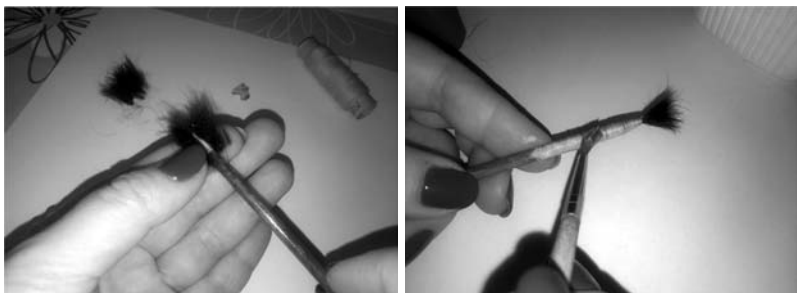
Техніка виготовлення пензлика з котячої шерсті

1. Держальце. Можна взяти держальце від пензлика, заточити його з одного боку у вигляді конусу, залишаючи на кінці кульку (фото 1).

Фото 1. Матеріали для створення котячого пензлика

2. Шерсть. Досить 2-3 вистригів котячих шерстинок. Шерстинки вистригають на грудці тварини. Кінчики котячих шерстинок придавити пальцем, а з відрізаного боку потрібно зібрати пух за допомогою голки. Для цього вистриг розтягуємо в різні боки, накладаємо отримані пучечки один на одного й продовжуємо цю процедуру доти, доки шерстинки в пучку не складуть рівну лінію.

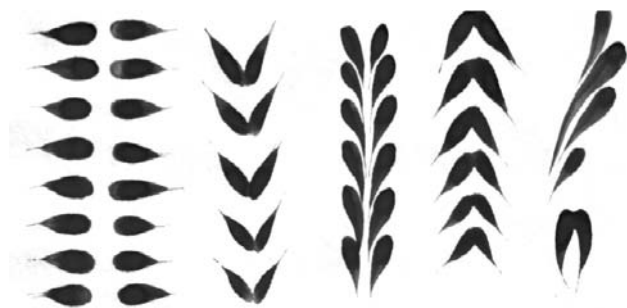
Фото 2-3. Технологія створення держальця для пензлика

3. Коли держальце й шерсть підготовлено, конусоподібний кінчик держальця змащують густим клеєм ПВА та кла-

дуть на середину вирівняного пучка шерстинок й акуратно обгортають пучок навколо кінчика держальця (фото 2). Потім беруть довгу нитку, роблять легеньку петельку й обережним рухом затягують, зафіксувавши таким способом пучечок. Далі пучечок змащують клеєм зверху над держальцем і туго обмотують ниткою. Нитку потрібно ще раз промастити клеєм (фото 3), дати висохнути, і якщо пензлик вийшов вдаль – на нитку для міцності наноситься лак (манікюрний або меблевий).

Наступним етапом роботи з вихованцями є *опанування елементів, які можна створювати пензлем із котячої шерсті* – «зернятко», «похиле зернятко», «горішок».

За допомогою пензля з котячої шерсті можна виконати ряд дивовижних елементів, саме з яких і формуються шедеври петриківських майстрів. Цей інструмент має свою особливу форму (форма зернятка або краплинки), тому інколи достатньо занурити його у фарбу й зробити на папері відтиск. Таким способом ми отримуємо елемент – «зернятко». Змінюючи його положення в просторі, можна отримувати безліч різноманітних художніх мотивів (мал. 1).

Мал. 1. Елемент петриківського розпису «зернятко»

Мал. 2. Малюнки квітів та листя

Якщо розміщувати елемент «зернятко» по колу або у формі листочка, то можна отримати різноманітні квіти й листя, які можуть бути композиційним центром у малюнку (мал. 2-3).

Мал. 3. Малюнки квітів, виконані за допомогою пензлика з котячої шерсті

Оскільки для петриківського розпису, крім пензлика з котячої шерсті, застосовується й пензлик із білячої, то варто вихованців ознайомити з технікою малювання цим пензликом. Особливо з технікою виконання перехідного мазку пензликом із білячої шерсті.

Для освоєння техніки «перехідний мазок» візьмемо за приклад основний елемент петриківського розпису – «цибулька». Для його виконання на пензлик набираємо багато жовтого кольору (першим завжди береться той колір, який є

найсвітлішим із двох обраних), а кінчик пензлика занурюємо обережно в червоний колір. Тепер треба одним рухом руки обвести по контуру олівця півкола нашої майбутньої квітки, таким способом утворивши одну пелюстку. Після цього знову набираємо на пензлик фарбу в тій же послідовності й обводимо другу частину нашого кола. Повторюємо, доки все коло не буде заповнене жовто-червоними мазками. Квітка готова (мал. 4-7).

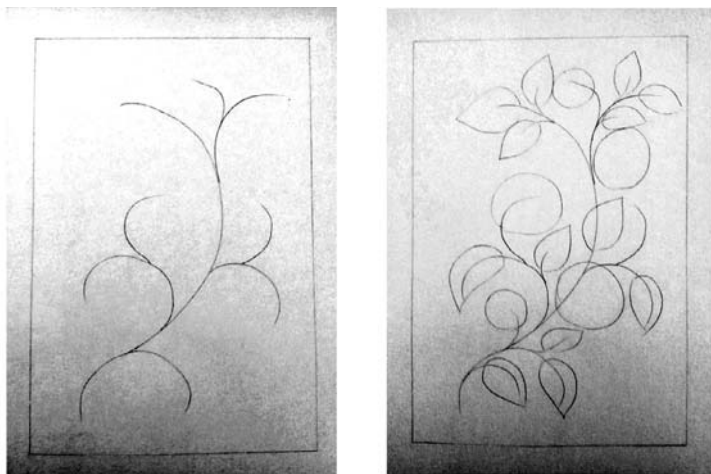

Мал. 4-7. Техніка виконання перехідного мазка пензликом із білячого хутра

Надавши гуртківцям інформацію щодо петриківського розпису як одного з видів декоративно-ужиткового мистецтва, виготовлення пензлика з котячої шерсті й ознайомивши їх із принципом малювання котячим і білячим пензликом, педагог пропонує намалювати композицію «Пізня осінь».

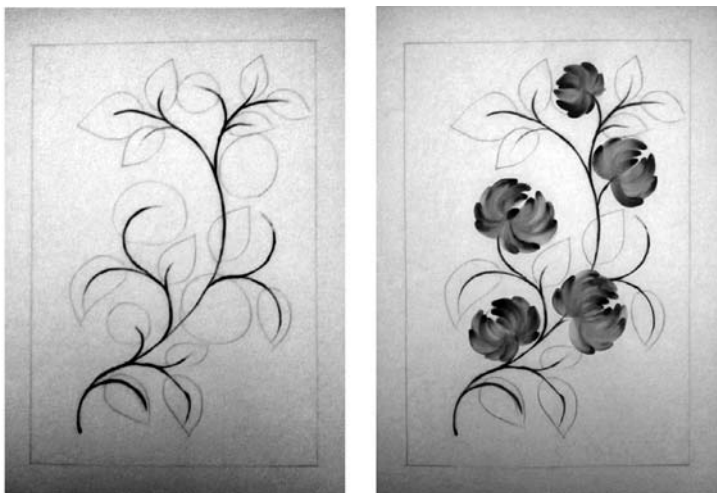
1. Для початку слід організувати своє робоче місце й підготувати робочі інструменти.

2. На папері простим олівцем намічаємо кордони майбутньої композиції: відступаємо від кожного краю листка по декілька сантиметрів, креслимо рамочку. Малюємо композиційну лінію, зображуємо майбутні квіти у вигляді кола, а між ними намічаємо листочки. Найбільші (більш крупні) елементи нашої композиції потрібно розташовувати ближче до центра аркуша паперу (мал. 8-9).

Мал. 8-9. Створення ескізу композиції

3. На палітрі за допомогою мастихіну розводимо фарби, додаючи до них клей і водичку. Для квітів – жовтий і червоний кольори, для листя – червоний і зелений. Першими малюємо гілочки для наших основних елементів. Після цього вимальовуємо основні елементи (мал. 10-11).

Мал. 10-11. Етапи вимальовування композиції

4. Переходимо до листя. На палітрі має бути розведено два кольори: зелений і червоний. Спочатку на пензлик набираємо червоний колір, а потім кінчик занурюємо в зелений. Перший мазок проводимо посередині листочка згори вниз. Потім знову набираємо фарбу в тій самій комбінації й робимо мазки навкоси до середнього. Так виконуємо всі листочки на нашій роботі (мал.12).

Мал.12. Етапи роботи над створенням листя

5. Після того, як основні елементи намальовано, потрібно намалювати додаткові: травичку, ягідки тощо. Робота готова (мал.13).

Мал. 13. Завершення роботи з петриківським розписом

6. Після того, як робота остаточно висохне, можна її оформити в рамках відповідного розміру. Після закінчення роботи керівник гуртка пропонує учням влаштувати виставку, обговорити, проаналізувати вироби.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ВИТИНАНКА»

Важливе місце в декоративно-ужитковому мистецтві посідають витинанки, які виникли в процесі трудової діяльності людини й нерозривно поєднані з її життям і побутом. Вивчення в початковій і середній школі, а також у закладах позашкільної освіти мистецтва витинанки як органічної частини народної культури має велике пізнавальне, виховне й практичне значення та служить справі відродження національної культури. Адже витинанки – це яскравий, своєрідний вид народної декоративно-ужиткової творчості, із глибокими й багатими традиціями.

В Україні розвиток вирізування з паперу (витинання) припадає на XVI-XIX ст. У XVI-XVIII століттях витинанки розповсюдилися як прикраси документів, зокрема канцелярських печаток. Це були клаптики паперу (підкладки під воскові й сургучеві печатки, які привішували на шнурочках до грамот) геометризованої форми у вигляді квадрата, круга, ромба, розети, зірки тощо. Їхні автори – писарі сотенних, полкових і Генеральної канцелярії Запорізького війська, міських магістратів, церковних консисторій тощо [23, с. 20].

У 20 роках XX ст. спостерігається підвищення інтересу до витинання. У будинках творчості починають працювати гуртки для дітей за напрямом вивчення та відродження стародавніх видів мистецтва й технологій виготовлення. А вже в 40 роках іде спад зацікавленості до цього виду декоративно-ужиткового мистецтва, обумовлений розвитком

промислових товарів й ідеологією. Але в народі це декоративно-ужиткове мистецтво живе, і вже в 70-80 роках витинанка знову з'являється у виставкових залах [20].

Поступово (кінець XIX – початок XX століття) цей вид художньої творчості розвинувся до мистецького рівня. Саме в цей період вони вирізняються високою художньою майстерністю [22, с. 49].

У наш час, коли новітні технології впевнено утверджуються в мистецтві, вирізання з паперу не втрачає своєї актуальності. Творчість таких самобутніх художників цього виду мистецтва як Людмила Мазур, Микола Теліженко, Андрій Пушкар'юв, Василь Корчинський та інших розкриває його нові грані й широкі образотворчі можливості.

Нині з витинанкою діти знайомляться ще в дитячому садку, у початковій та основній школі на уроках мистецтва, технологій, де учні вирізають більш складні вироби. Набувати й удосконалювати уміння виготовляти різноманітні витинанки та на цій основі створювати складні художні роботи вихованці мають можливість у гуртках на базі закладів позашкільної освіти.

Заняття витинанням розвивають у дітей творчі й художні здібності, естетичний смак, уяву, зорову пам'ять, окомір, спостережливість, абстрактне мислення й фантазію, координацію та дрібну моторику рук – точність рухів, охайність. Витинання є вагомим у формуванні національних цінностей, відчутті гармонії й краси, загальної культури, національної свідомості й патріотизму; інтересу до мистецтва взагалі й декоративно-ужиткового зокрема, народних звичаїв й обрядів, поваги до національної культури та любові до рідного краю. Безперечно, мистецтво витинання є одним із потужних засобів виховання гармонійної, самодостатньої, творчої особистості.

На основі вищевикладеного було розроблено навчальну програму «Витинанка». Подальше викладення матеріалу відповідає змісту навчальної програми «Витинанка» (режим доступу: [https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-](https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita)

ta-vihovna-robota/navchalni-programi/hudozhno-estetichniy-napryam/).

Зміст програми першого року навчання спрямований на те, щоб викликати в учнів інтерес до декоративно-ужиткового мистецтва взагалі й до витинанки зокрема, і передбачає ознайомлення з різноманітними видами витинанок, техніками й прийомами їхнього виконання. Програма другого року навчання передбачає вдосконалення набутих раніше умінь, навичок і прийомів роботи, творчу самореалізацію учнів під час більш глибокого оволодіння мистецтвом витинання. Впродовж цього року навчання заплановано вивчення різних видів витинанок в Україні та за її межами.

У теоретичній частині програми йдеться про ознайомлення вихованців із різними витинанками України й інших країн світу; аналіз репродукцій із прикарпатськими витинанками, китайськими й в'єтнамськими вирізками, польськими витинанками, що завдяки методу порівняння дозволяє помітити їхні характерні особливості, порівняти їх з українськими зразками. Практичною частиною обумовлено виготовлення копій фрагментів витинанок видатних майстрів світу.

Саме на виготовленні китайської витинанки зупинимо свою увагу далі й розкриємо зміст проведення заняття «Виконання китайської витинанки» з учнями підліткового віку.

На початку ознайомлення вихованців із витинанками різних народів бажано зазначити, що витинанки – це один з особливих видів народного декоративно-ужиткового мистецтва й має багаті традиції. Це сюжетні й орнаментальні хатні прикраси, ажурно або силуетно витяті ножем, вирізані ножицями або вибиті різноманітними штемпельками з білого або кольорового паперу. Але зародження витинанки як одного з видів художньої творчості традиційно пов'язують зі стародавніми китайськими традиціями мистецтва вирізання з паперу. Його поява відноситься до часу відкриття технології винайдення паперу з бавовни Цай Лунем у 105 році н. е. в Китаї. Спочатку через велику вартість паперу вирізання з нього

було заняттям переважно заможних, які виготовляли ажурні паперові прикраси у вигляді квітів і метеликів для жіночих зачісок, а також наклеювали вирізані картинки на обличчя біля скронь, що надавало завершеність жіночому образу в ті часи. У міру того як папір ставав більш дешевим і доступним, мистецтво вирізування поширилося й серед простого люду.

Акцентуємо увагу вихованців на тому, що ажурне мистецтво з паперу відоме під різними назвами: витинанка в Україні, цяньчжи в Китаї, рейзеле в Ізраїлі, у Литві – «карпиняй» (*porieriaus karpiniai*); у Білорусі й Польщі – «вицінанка» (біл. *выцінанка*, польск. *wycinanka*), а також «виклянка» (у цих країнах виготовляють різнокольорові й багат шарові роботи, для яких склеюють декілька вирізок) або «вибиванка» (білоруські майстри спеціальну пласку викрутку ставили на візерунок і, легесенько постукуючи по ній молотком, вибивали зображення); у Словаччині – вистриганка; у Росії – «вирізка», «вирізанка», «вистріганка» або «вистреганка» [13].

Виникнення й розповсюдження хатніх витинанок у Литві, Словаччині, Польщі й Україні (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) обумовлене однаковими причинами: доступністю у селі кольорового паперу й бажанням людей покращити побутові умови житла, надати їм більш естетичного вигляду [23, с. 17].

Незважаючи на спільні риси, витинанки різних місцевостей мають самобутні риси, притаманні лише цьому певному регіону. Це підтверджує у своїй роботі М. Станкевич. Він зазначає, що в кожному регіоні й у багатьох осередках вони набули своєрідних локальних рис у застосуванні матеріалу, формі, силуеті, технічній вправності, відчутті ритму, пропорцій, симетрії, багатстві орнаментики й символіки. Найбільш поширені витинанки на Поділлі, Подніпров'ї й Прикарпатті. На Подніпров'ї переважають багатокольорні квіткові композиції – гілочки, букети, вазони, які нагадують настінні хатні розписи. Для подільських витинанок характерна обмеженість кольорового паперу, а натомість – велике різноманіття орнаментальних мотивів. Тут і маленькі зі-

рочки, і кружальця, і розлогі дерева з птахами й фігурами людей. Народні витинанки Прикарпаття – це здебільшого ажурні візерунки «хрестики», «сонечка», іноді трапляються зображення тварин і птахів. Вони побутували водночас зі шкіряними прикрасами, настінними розписами, вишивками, збагачуючи свої форми й орнаментальні мотиви [22, с. 49].

Витинанки західних областей розмиті й дрібно орнаментовані, як і писанки та рушники. Подільські витинанки продовжують традиції народних килимів, гончарних розписів, вишивок. Витинанки Дніпропетровщини перегукуються з петриківським розписом.

Фото 1

Фото 2

Роботи Олени Харченко

(<https://www.google.com/search?q=Олена+Харченко.+Ку-ку-піку.+Витинанка>)

Дослідники литовської, польської, словацької витинанок не приділяли належної уваги техніці виготовлення, описуючи її як «папір, складений у декілька разів і витятий ножицями», бо не було інших способів або інструментів для цього. Проте українські майстри приділяли увагу технології виготовлення: витинанки виконували ножицями, ножом, штемпельками, навіть відщипували пальцями, і це давало ширші технологічні можливості, сприяло посиленню їхньої

виразності – і можливості передавати техніки й технології молодшим поколінням [23, с. 18].

Захопливі й дещо нетипові для нашого краю сюжети заповнюють мексиканські *Papel picado* (пікадо). Вони зустрічаються на всіх важливих подіях: хрестинах, весіллях і похоронах. Крім того, пікадо присутні у всіх національних святах, таких як «Дні Мертвих», День Діви Гваделупської, Різдво й навіть День Незалежності. Мексиканське паперорізальне мистецтво – це чудовий синтез європейської, азійської й доколумбової художніх традицій. І якщо в багатьох країнах витинанки створюються без попереднього ескізу, то тут ескіз – важлива складова. Є ще одна відмінна риса місцевої традиції – *Papel picado* вирізаються не ножицями, а прорізаються й висікаються різними за формою різачками та штампами (сама назва приблизно походить від слів «перфорований», «проколотий») [20, 25 с.].

Фото 3. Мексиканські витинанки – Papel picado (пікадо)
(<http://kremenpu26.hol.es/files/Vitinanki.doc>)

В Ізраїлі розквіт мистецтва витинати припав на кінець XVIII ст. – початок XX ст. Це було так зване «єврейське ба-

року». Мистецтво вирізання з паперу як єврейська традиція відоме в Іспанії з 1345 року. Після вигнання з Іспанії євреїв вирізання з паперу поширилося по всьому єврейському світі й перетворилося на народне мистецтво. Практикувати його могли тільки чоловіки, зокрема учні Єшива (заклад вищої релігійної освіти): часто робота над картиною була як перерва між вивченням священної літератури й одночасно – способом роздумів над змістом сакральних текстів [11].

Особливостями рейзеле було: глибока символічність деталей композиції, у якій події священної історії перепліталися з реаліями місцевого повсякденного життя, і повторюваність вертикальної симетрії вирізаних зображень.

*Фото 4. Єврейська витинанка – рейзеле
(<http://kremenptu26.hol.es/files/Vitinanki.doc>)*

Китайські візерунки з паперу дуже різні, але при цьому мають єдиний, властивий тільки цьому виду народного мистецтва стиль. Майстри виготовляють як одноколірні, так і багатоколірні прикраси. Найбільш поширеними є вироби червоного кольору, часто зустрічалися вирізки з чорного й синього. Вирізані з найтоншого паперу або шовку, ажурні елементи наклеювали на повітряних зміїв і ліхтарики, використовували як шпалери.

Подаємо опис майстер-класу з виготовлення китайської витинанки для вихованців підліткового віку.

Технологічна картка виготовлення «Рибки» в стилі китайської витинанки

Фото 5

Матеріали й обладнання, необхідні для роботи в техніці: кольоровий папір, товстий картон для тла, ножиці, макетний ніж із набором гострих лез, клей ПВА, щіточка для клею, олівець, гумка, серветка, спеціальна дошка для вирізування.

Фото 6-7

На підготовленому кольоровому папері простим олівцем малюємо силует майбутньої витинанки, ретельно погоджуємо важливі елементи декору, конфігурацію й розташування ажурних прорізів тощо.

Фото 8

Ножицями вирізуємо загальний силует витинанки.

Фото 9

Викладаємо вирізаний силует витинанки на спеціальну дошку для вирізування. Макетним ножом із гострим лезом витинаємо дрібні елементи ажурю.

Фото 10

У залежності від призначення витинанки її можна виклеїти на паперове тло або оформити роботу, розмістивши її під скло з рамкою як виставкову композицію для декорування приміщення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батухтіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 232 с.
2. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 124-129.
3. Білас Л. М. Виховання національної самосвідомості старшокласників у процесі вивчення іноземної мови : автореф. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2006. 20 с.
4. Білоус О., Сташук З. Школа писанкарства : учб.-метод. посіб. Київ : ГУО, КПДЮ, 2000. 28 с.
5. Бірюков М. Ю. Консеквентні основи створення паперових художніх композицій. *Мистецтво та освіта*. К: Педагогічна думка, 4(82), 2016. С. 28-34.
6. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. Київ: ІЗМІН, 1997. 252 с.
7. Вишневецький О. І. Сучасне українське виховання : Пед. нариси. Львів : Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти, Львів. обл. пед. т-во ім. Г. Ващенко, 1996. 238 с.
8. Возрастная и педагогическая психология / В. В. Давыдов, Т. В. Драгунова, Л. Б. Ительсон и др. / под ред. А. В. Петровского. 2-е изд. Москва : Просвещение, 1979. 288 с.
9. Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования. Москва : Лабиринт, 1996. 416 с.
10. Етнокультурне виховання учнів засобами декоративно-ужиткового мистецтва в умовах позашкільного навчального закладу: метод. посіб. / [І. Д. Бровко, А. В. Корнієнко, В. В. Мачуський та інші]; за ред. А. В. Корнієнко. Д. : Надруковано ПП Дрига Т.В. 2016. 236 с.
11. Зазуляк Т.К. Мистецтво витинанки: створюємо декоративну композицію. *Мистецтво та освіта*. К: Педагогічна думка, 4(86), 2017. С. 33-39.

12. Збірник навчальних програм з позашкільної освіти для гуртків дитячих закладів оздоровлення та відпочинку. Режим доступу: <http://iitzo.gov.ua>. Назва з екрана.
13. Из истории искусства художественного вырезания. Режим доступу: <https://batik-kont.ru/iz-istorii-iskusstva-hudozhestvennogo-vyrezaniya/> Назва з екрана.
14. Искусство вырезания из бумаги в культуре мира. Режим доступу: <http://art-academy.tilda.ws/interesting-1> Назва з екрана.
15. Калуська Л. В. Народні ремесла як засіб морально-трудового виховання старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 1994. 169 с.
16. Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу : метод. посіб. / В. В. Вербицький, А. Е. Бойко, А. В. Корнієнко та ін. ; за заг. ред. В. В. Мачуського. Харків : «Друкарня Мадрид» ; 2015. 178 с.
17. Кушнер П. И. Национальное самосознание как этнический определитель. *Краткие сообщения Института этнографии АН.* 1949. Т. 8. С. 3-9, С. 147-149.
18. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: монографія / за ред. О.В. Литовченко. К. : Педагогічна думка, 2012. 192 с. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/4758> Назва з екрана.
19. Психологический словарь / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
20. Рачкован О. Мистецтво на кінчиках ножиць. Житомир, 2012, 25 с.
21. Родинно-сімейна енциклопедія / авт. кол. В. М. Благінін, Н. І. Белкіна та ін.; за заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. Київ : Богдана, 1966. 438 с.
22. Станкевич М. Витинанки і штучні квіти: порівняльний аспект: Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16748/06-Stankevych.pdf?sequence=1> Назва з екрана.
23. Стрілець О. В. Мистецтво української витинанки у змісті професійної підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва. Навчально-методичний посібник для студентів

- напряму підготовки 6.020205 Образотворче мистецтво. Переяслав-Хмельницький, 2013. 80 с.
24. Сухомлинский В. А. Духовный мир школьника (подростковый и юношеский возраст). Москва: Учпедгиз.
  25. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. *Вибрані твори: у 5 т.* Київ, 1997. Т 5. С. 359-366.
  26. Триняк М. В. Спілкування українських школярів із зарубіжними однолітками як фактор формування рис громадянськості : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 1999. 18 с.
  27. Українська витинанка. Ukrainky.com. Режим доступу: <https://ukrainky.com/article/ukrayinska-vytynanka>. Назва з екрана.
  28. Українські традиції та звичаї / авт.-упоряд. А. П. Ярещенко. Харків : Факт, 2008. 232 с.
  29. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: монографія / за ред. В. В. Мачуського. К. : ТОВ «Видавництво «Сталь», 2017. 220 с.
  30. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах: метод. посіб. / А. Е. Бойко, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко та ін.; [за ред. В. В. Мачуського]. К. : ТОВ «Артмедіа прінт», 2017. 272 с.
  31. Чорнобай В. С. Формування національної самосвідомості молодших підлітків засобами народної музично-пісенної творчості (в умовах взаємодії школи і клубних закладів) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1993. 189 с.
  32. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. Київ: Культурол. ПП «Боривітер», 2000. 260 с.
  33. Эльконин Д. Б., Драгунова Т. В. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков. Москва: Просвещение, 1968.
  34. Як у хаті витинанка, то й добро стоїть на ганку. Режим доступу: <http://kremenptu26.hol.es/files/Vitinanki.doc>. Назва з екрана.
  35. Włachowski A. Polska wycinanka ludowa Torun, 1986. 96с.
  36. Grabowski I. Wycinanka ludowa. Warszawa, 1955.

37. Kenzhebekovna, K. B., Nagimab, S. Some features of decorative and applied arts of Kazakhs in Central Asia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 122, 2014. 110-113. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1311> Назва з екрана.
38. Vermeersch, L., Vandenbroucke, A. Schools and cultural organisations natural partners in art and cultural education (ACE)? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, 2014, 1032-1039. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.341> Назва з екрана.
39. Zaidel, D. W. Culture and art: Importance of art practice, not aesthetics, to early human culture. *Progress in Brain Research*, 237, 2018, 25-40. <https://doi.org/10.1016/bs.pbr.2018.03.001>

ДОДАТКИ

Додаток А

Навчальна програма з позашкільної освіти художньо-естетичного напрямку «Петриківський розпис»

Пояснювальна записка

Петриківський розпис – український декоративно-орнаментальний народний живопис, який виник на Дніпропетровщині в селищі Петриківка, звідки й походить назва цього виду мистецтва. У 2013 році петриківський розпис було включено до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО.

На сьогодні декоративно-ужиткове мистецтво дозволяє певною мірою вирішити проблему естетичного виховання в освітньому процесі закладу позашкільної освіти, пов'язані з вихованням юного покоління. Саме в процесі занять із петриківського розпису в педагога є можливість встановити з дитиною позитивний емоційний контакт. Цікавий зміст, багатство фантазії, яскраві художні образи привертають увагу дитини, дарують їй радість.

Навчальна програма реалізується в гуртках художньо-естетичного напрямку закладів позашкільної освіти й призначена для вихованців віком 9-14 років.

Мета програми – розвиток індивідуальних творчих здібностей дітей, пізнання ними свого коріння через такий вид декоративно-ужиткового мистецтва як петриківський розпис.

Основні завдання:

- створити умови для здобуття учнями пізнавальної, практичної, творчої й соціальної компетентностей;
- навчити плануванню й організації трудового процесу, самостійному пошуку шляхів вирішення творчих завдань;

- сприяти вихованню творчої особистості;
- розвинути художній смак, творчу уяву, фантазію, виробити індивідуальний стиль роботи.

Програма передбачає 2 роки навчання:

- 1-й рік – початковий рівень – 144 год. на рік, 4 год. на тиждень;
- 2-й рік – основний рівень – 144 год. на рік, 4 год. на тиждень.

Програма може бути використана в гуртковій роботі закладів позашкільної освіти й у позакласній роботі закладів загальної середньої освіти.

Форми і методи навчання: навчання проводиться за фронтально-індивідуальною формою; використовуються наступні методи: бесіда, лекція, індивідуальні й колективні вправи, екскурсії на природу, у музеї, на виставки, зустрічі з народними майстрами тощо.

Методи контролю отриманих результатів: наприкінці кожного заняття проводиться коротке опитування, демонстрація виконаних робіт, їхній аналіз.

В основу програми покладено положення компетентнісного, аксіологічного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів.

Програма є орієнтовною. Керівник гуртка може вносити зміни й доповнення в зміст програми та розподіл годин за темами, враховуючи пізнавальні інтереси гуртківців, стан матеріально-технічної бази закладу.

Перший рік навчання, початковий рівень НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	2	-	2
2.	Матеріали для розпису	2	2	4
3.	Елементи петриківського розпису	4	24	28

4.	Вивчення кольору	4	20	24
5.	Опанування техніки перехідного мазка	4	22	26
6.	Стилізація	2	10	12
7.	Побудова композиції	4	16	20
8.	Розпис на дерев'яній поверхні	4	22	26
9.	Підсумок	1	1	2
Разом:		27	117	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.).

Теоретична частина. Мета й зміст роботи гуртка. Види декоративно-ужиткового мистецтва. Ознайомлення з петриківським розписом як з одним із видів народного мистецтва. Декоративно-ужиткове мистецтво та його роль у збереженні традицій, звичаїв й обрядів українського народу.

2. Матеріали для розпису (4 год.).

Теоретична частина. Прилади й матеріали, необхідні для розпису. Вимоги до фарб. Різновиди фарб минулого й сучасного століття. Техніка безпеки під час роботи з колючими й ріжучими предметами, фарбами, лаками. Надання першої медичної допомоги при порізах й отруєннях.

Практична частина. Виготовлення пензлів із котячого хутра.

3. Елементи петриківського розпису (28 год.).

Теоретична частина. Зображення в петриківському розписі. Символ як один із могутніх підвалин культури. Тлумачення символів. Українська система символічного відображення світу як система традиційної культури. Зустріч із майстрами петриківського розпису.

Практична частина. Вимальовування під різними кутами й нахилами, комбінування елементів: «зернятко», «горішок», «їжачок». Вимальовування елементів: колосок, листочок, цибулька, ромашка, волошка, калина, малина, вишня.

4. Вивчення кольору (24 год.).

Теоретична частина. Колірне коло: сполучення кольорів, замутнення, розбілення кольору. Ознаки хроматичних кольорів: кольоровий тон (відтінок), яскравість, насиченість. Теплі й холодні, хроматичні й ахроматичні кольори. Походження й значення жовто-блакитних барв для українського народу. Кольори, характерні для української геральдики.

Практична частина. Зображення рапортного орнаменту з використанням жовто-блакитних кольорів. Композиція «Весна». Композиція «Літо». Композиція «Осінь». Композиція «Зима».

5. Опанування техніки перехідного мазка (26 год.).

Теоретична частина. Техніка виконання перехідного мазка. Поєднання кольорів у перехідному мазку. Аналіз робіт майстрів петриківського розпису, виконаних перехідним мазком. Символізм яблука, маку, вишні (вишня замість ялинки на новий рік за давніми звичаями). Символізм тварин і рослин у народному мистецтві.

Практична частина. Виконання цибульки, листочка, маку, ромашки, груші, яблука, суниці перехідним мазком. Копіювання робіт майстрів петриківського розпису, виконаних перехідним мазком.

6. Стилiзацiя (12 год.).

Теоретична частина. Поняття стилізації. Відмінності між стилізованою формою та її природним аналогом. Характер стилізації, зображення тварин у петриківському розписі.

Практична частина. Вимальовування метелика, бабки, жар-птиці, білки, риби. Створення стилізованих елементів рослинного й анімалістичного жанрів.

7. Побудова композиції (20 год.).

Теоретична частина. Поняття ритму, симетрії й асиметрії в анімалістичних, рослинних і геометричних орнаментах. Форми композицій (прямокутна, трикутна, кругла); особливості їхньої побудови й вимальовування.

Практична частина. Практична робота над зображенням круглої (овальної) й прямокутної форми композиції: виконання композиції «Дівочий віночок» (кругла форма композиції), композиції «Ой, хустиночка, хустинка...» (трикутна форма композиції), композиції «Весільний рушничок» (прямокутна форма композиції).

8. Розпис на дерев'яній поверхні (26 год.).

Теоретична частина. Правила шліфування, ґрунтування, нанесення фону, копіювання малюнку, покриття лаком. Техніка безпеки під час роботи з лаками й фарбами.

Практична частина. Розпис дерев'яної лопатки. Розпис кухонної дерев'яної дощечки.

9. Підсумок (2 год.).

Теоретична частина. Підсумки роботи за навчальний рік.

Практична частина. Оформлення й підготовка робіт для виставки.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- види декоративно-ужиткового мистецтва (петриківський розпис, лозоплетіння, писанкарство, кераміка тощо);
- техніки вимальовування на дерев'яній поверхні;
- історію виникнення петриківського розпису;
- основи кольорознавства, побудови композиції й види орнаментів;
- правила техніки безпеки й надання першої медичної допомоги.

Вихованці мають вміти:

- виготовляти пензлики з котячого хутра;
- вимальовувати прості елементи під різними кутами, комбінувати їх і поєднувати в композиції;
- створювати власні стилізовані елементи рослинного й анімалістичного жанрів;

- розмішувати композицію відповідно до форми й зображувати її на заданій поверхні.

Вихованці мають набути досвід:

- створення власних композицій;
- виконання композицій перехідним мазком;
- розпису на дерев'яній поверхні.

Другий рік навчання, основний рівень НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Тема	Кількість годин		
		теоретичних	практичних	усього
1.	Вступ	2	-	2
2.	Розпис на дерев'яній поверхні	4	36	40
3.	Виготовлення та розпис керамічних виробів	4	36	40
4.	Розпис на випуклій поверхні. Писанкарство	4	24	28
5.	Основи лозоплетіння та його застосування в оздобленні розписаних виробів із дерева	4	26	32
6.	Підсумок	-	2	2
	Разом	18	126	144

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступ (2 год.).

Теоретична частина. Знайомство зі змістом роботи на поточний навчальний рік. Обговорення плану. Організаційні питання. Ознайомлення з керамікою, лозоплетінням, писанкарством і петриківським розписом як з видами декоративно-ужиткового мистецтва.

2. Розпис на дерев'яній поверхні (40 год.).

Теоретична частина. Особливості вимальовування на об'ємній дерев'яній поверхні великих розмірів, яка складається з декількох частин (зменшення/збільшення малюнку,

витримка стилю виконання). Техніка безпеки під час роботи з лаками й фарбами.

Практична частина. Розпис декоративної скриньки, декоративної круглої двошарової тарелі, маленького дитячого стільчика.

3. Виготовлення й розпис керамічних виробів (40 год.).

Теоретична частина. Кераміка як один з видів декоративно-ужиткового мистецтва. Інструменти й організація робочого місця під час роботи з глиною та іншими пластичними масами. Різновиди пластичних мас (пластилін, гіпс, тісто, глина). Способи сушіння, розфарбовування й покриття лаком готового керамічного виробу.

Практична частина. Опанування техніки ліплення («качалочка», пласт). Виготовлення й розмальовування вазона для квітів; виготовлення й розмальовування сільнички.

4. Розпис на випуклій поверхні. Писанкарство (28 год.).

Теоретична частина. Писанкарство як один із видів декоративно-ужиткового мистецтва. Інструменти й організація робочого місця. Особливості вимальовування на випуклій поверхні. Опанування найпростіших способів вимальовування писанки. Різновиди вимальовування писанок у залежності від регіонів України. Поняття про символ, символіка кольорів у писанкарстві.

Практична частина. Виготовлення писанок різних регіонів України. Виготовлення «гердану», «дзвонів», «голуба».

5. Основи лозоплетіння та його застосування в оздобленні розписаних виробів із дерева (32 год.).

Теоретична частина. Лозоплетіння як один із видів декоративно-ужиткового мистецтва. Інструменти й організація робочого місця під час лозоплетіння.

Практична частина. Заготівля лози. Підготовка її до роботи. Опанування найпростіших способів плетіння: плетіння через одну й декілька стійок; плетіння шарами; плетіння

рядами; плетіння в один, два, три, чотири пруту. Розмальовування таці круглої форми, обплетення бортів таці.

6. Підсумок (2 год.).

Практична частина. Підготовка робіт до виставки. Проведення майстер-класів під час роботи виставки творчих робіт.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Вихованці мають знати:

- особливості вимальовування на об'ємній дерев'яній поверхні великих розмірів, яка складається з декількох частин;
- різновиди пластичних мас (пластилін, гіпс, тісто, глина);
- способи сушіння, розфарбовування й покриття лаком керамічного виробу;
- особливості вимальовування на випуклій поверхні;
- опанування найпростіших способів вимальовування писанки;
- різновиди вимальовування писанок в залежності від регіонів України;
- заготівля, підготовка до роботи, способи плетіння з лози.

Вихованці мають вміти:

- розписувати об'ємні дерев'яні поверхні великих розмірів, які складаються з декількох частин;
- виготовляти вироби з глини;
- заготовляти лозу, підготовляти її до роботи.

Вихованці мають набути досвід:

- розпису декоративної скриньки, декоративної круглої двошарової тарелі, маленького дитячого стільчика;
- виготовлення й розмальовування вазону для квітів, сільнички;
- виготовлення писанки різних регіонів України; виготовлення «гердану», «дзвонів», «голуба»;

- розмальовування таці круглої форми й обплетення її бортів.

Рекомендована література

1. Батухтіна О. Г. Формування елементів національної культури у дітей шостого року життя засобами української народної іграшки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Батухтіна Ольга Геннадіївна. – К., 1999. – 232 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Білоус О. Школа писанкарства : Учбово-методичний посібник / О. Білоус, З. Сташук : – К.: КПДЮ, 2000. – 28 с.
4. Ворожейка О. М. 100 цікавих ідей для проведення уроку. – Х. : вид. Група «Основа», 2011. – 2-ге вид. перероб. – 255 с.
5. Дроздова А. Роль декоративно-ужиткового мистецтва у системі національного виховання молодого покоління / Алла Дроздова // Позашкілля. – 2012. – № 9(69). – С. 36 (вкладка).
6. Крутенко Н. Г. Розповіді про кераміку / Н. Г. Крутенко. – К. : Либідь, 2002. – 255 с.
7. Кулибин Г. Н. Рисунок и основы композиции / Г. Н. Кулибин. – М. : Просвещение, 1988. – 237 с.
8. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія / [Вербицький В. В., Литовченко О. В., Ковбасенко Л. І. та ін.]; за ред. О. В. Литовченко. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 192 с.
9. Стеченко О. Ф. Виготовлення плетених виробів / О. Ф. Стеченко. – К. : Урожай, 1995. – 288 с.
10. Філіпчук Г. Г. Проблеми етнокультури в змісті шкільної освіти / Г. Г. Філіпчук // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. С. 52-58.

Тренінг
«Ціннісні орієнтації особистості»

Мета тренінгу:

- навчити відповідальному ставленню до народу, Батьківщини, держави;
- інформувати учасників про обов'язки людини в суспільстві;
- сформувати повагу до прав людини й відповідне ставлення до своїх обов'язків;
- надати можливості учасникам занять отримати практичний досвід із виготовлення поробок – символів українського народу;
- навчити уважно слухати й чути партнера, аргументовано викладати власну думку, формулювати контраргументи на захист власної позиції.

Цільова аудиторія: вихованці підліткового віку закладів позашкільної освіти.

Кількість учасників: 10-15 осіб.

Час, необхідний для проведення: 6 занять по 3 години.

Форми роботи:

- для реалізації мети використовуються наступні прийоми: гра, вправа, дискусія, діалог, діагностика, моделювання ситуацій, мінілекція, бесіда, рефлексія, групове обговорення;
- робота може організовуватися в таких формах як індивідуальна, робота в парах, у малих групах, робота всієї групи.

Принципи тренінгу:

- принцип максимальної активності, який ґрунтується на ідеї про те, що людина засвоює 10 % того, що чує; 50 % того, що бачить; 70 % того, що промовляє; 90 % того, що робить сама. Вправи й завдання сконструйовані з урахуванням цих принципів.

- вані так, щоб дозволяти брати активну участь у їхньому виконанні всім членам групи;
- принцип максимальної достовірності інформації, який забезпечується тим, що засобом засвоєння знань є власна діяльність учасників, предметом обговорення є наочні факти – приклади з реального життя;
  - принцип активної дослідницької позиції кожного припускає, що кожна вправа й завдання – привід для аналізу дій і переживань учасників.

Програма тренінгу

Тема заняття	Результат
Заняття 1. Налаштування на роботу. Цінності.	Об'єднання учасників у групу, обговорення правил спільної роботи, створення атмосфери відкритості, доброзичливості, взаємодії, позитивної мотивації та налаштування на роботу. Усвідомлення вагомості життєвих цінностей.
Заняття 2. Народні символи України.	Виготовлення поробок-оберегів. Розуміння важливості самотності.
Заняття 3. Права і обов'язки.	Знання своїх прав і обов'язків. Розуміння відповідальності, вболівання за долю свого народу, його майбутнього.
Заняття 4. Толерантність.	Толерантне ставлення до національної гідності людей, їхніх почуттів, релігійних переконань.
Заняття 5. Народ і держава.	Розуміння поняття «Народ» і «Держава», функціонування держави. Розуміння й готовність до реального відступу від власних інтересів на користь людей.
Заняття 6. Груповий фініш з індивідуальними висновками	Підведення підсумків у формі гри «Кубик Блума»

Заняття 1

Налаштування на роботу. Цінності.

Мета: знайомство з учасниками, об'єднання в групу, вироблення спільних правил роботи, створення сприятливої атмосфери для співпраці, усвідомлення вагомості життєвих цінностей.

1. Вступне слово тренера.

Мета: ознайомлення з темою, метою тренінгу, змістом занять, формами роботи.

2. Вправа «Хто я?». Знайомство з учасниками.

Мета: знайомство, отримання первинної інформації один про одного.

Інструкція: кожен учасник пише на бейджику своє ім'я й малює свій символ, емблему. Після закінчення роботи кожен по черзі називає своє ім'я й розшифровує свою емблему, дає відповідь на запитання «Хто я?», називаючи свої риси, інтереси й почуття та починаючи речення із займенника «Я». Наприклад: «Я – дівчинка», «Я – людина», «Я – спортсмен», «Я – хороша людина» тощо.

3. Вправа «Гроно калини».

Мета: визначити, з якою метою учасники прийшли на захід, рівень інтересу до проблеми заходу, їхня зацікавленість у роботі, готовність прийняти відповідальність за витрачений час.

Хід вправи: учасники групи по колу відповідають на запитання:

Чого я чекаю від участі в цій групі?

Навіщо це мені?

На листочках круглої форми, які імітують ягоди калини, написати свої очікування, озвучити й прикріпити до плаката.

Інструкція: на плакаті заздалегідь намальована китиця калини без ягід.

Після вправи ведучий знімає аркуш, складає й пояснює: «На підсумковому занятті ми зіставимо ваші очікування й результат».

4. Вправа «Соняшник». Обговорення й вироблення правил поведінки.

Мета: показати необхідність вироблення й дотримання певних правил, за якими відбувається взаємодія людей у групі. Прийняти правила для продуктивної роботи в групі.

Інструкція: об'єднати присутніх у дві групи методом «цукерка»: підготувати глечик із двома видами цукерок за кількістю присутніх; запропонувати взяти кожному по одній цукерці. Таким способом отримуємо дві групи людей, які об'єднані за видом чи кольором цукерки. У групах відбувається обговорення, узагальнення й запис правил поведінки під час усіх занять. Запис правил відбувається на листочках жовтого кольору, які за формою нагадують пелюстки соняшника. Після закінчення вправи кожна група «збирає» імпровізований соняшник. Правила поведінки під час заняття потрібно розмістити на видному місці протягом всього тренінгу. Потім учасники по колу відповідають на питання:

- Яке правило для мене найважливіше?
- Якого правила мені буде легше всього дотримуватися?
- Якого правила мені буде найважче дотримуватися?

Завдання для першої групи: занотувати правила, за якими дозволено працювати.

Завдання для другої групи: занотувати правила, за якими не дозволено працювати.

Правила поведінки під час заняття:

1. Поважай думку інших учасників групи.
2. Будь відкритим у спілкуванні.
3. Намагайся відразу застосовувати в житті те, що дізнався і чого навчився на тренінгу.
4. Не перебивати один одного.

5. Не засуджувати інших учасників групи.
6. Говорити тільки про себе, від свого імені.
7. Дотримуватися конфіденційності (те, що відбувається в групі, не обговорюється за її межами).

5. Вправа «Цінності».

Мета: усвідомлення вагомості життєвих цінностей.

5.1. Тренер пропонує учасникам прослухати притчу «Про батька, сина та віслюка». *Мета вправи:* усвідомлення того, що в кожного своє розуміння, як треба жити.

Притча «Про батька, сина та віслюка».

Якось батько із сином й віслюком у полуденну спеку подорожував по курних вулицях.

Батько сидів на віслюку, а син вів його за вуздечку.

– Бідний хлопчик, – сказав перехожий, – його маленькі ніжки ледь встигають за ослом. Як ти можеш ліниво сидіти на віслюку, коли бачиш, що хлопчик зовсім вибився із сил?

Батько взяв його слова близько до серця. Коли вони завернули за ріг, він зліз із віслюка й велів сину сісти на нього.

Дуже скоро їм зустрівся інший чоловік. Гучним голосом він сказав:

– Як не соромно! Малий сидить верхи на ослі, як султан, а його бідний старий батько біжить слідом!

Хлопчик дуже засмутився від цих слів і попросив батька сісти на осла позаду нього.

– Люди добрі, бачили ви де-небудь подібне? – заголосила жінка. – Так мучити тварину! У бідного віслючка вже провис хребет, а старий і молодий ледарі сидять на ньому, ніби він диван! Нещасна істота!

Не кажучи ні слова, батько й син, осоромлені жінкою, злізли з віслюка. Ледь вони зробили кілька кроків, як на шляху зустрівся перехожий, який став насміхатися над ними:

– Чого це ваш віслюк нічого не робить? Не приносить ніякої користі – навіть не везе кого-небудь із вас на собі?

Батько дав віслюку повну пригорщу соломи й поклав руку на плече сина:

– Що б ми не робили, – сказав він, – обов’язково знайдеться хтось, хто з нами буде не згоден. Я думаю, що ми самі повинні вирішувати, як нам йти, що робити і як нам жити.

Запитання для обговорення: «Як ви розумієте слова батька?»

5.2. Вправа «Мої цінності».

Мета: надати можливість учасникам отримати реальний досвід відчуття вагомості своїх переконань і життєвих цінностей.

Інструкція: учасникам пропонується на 10 кольорових стікерах одного кольору написати 10 (по одній на кожному стікері) найважливіших життєвих цінностей, які вони вже мають. Після завершення роботи кожен учень має проранжувати свої цінності. Тренер пропонує кожному по черзі називати цінності, а інші, порівнюючи зі своїми стікерами, роблять відмітки про кількість разів повідомлення цієї цінності.

Запитання для обговорення: «Чому ви вважаєте, що те, що ви написали, є вашими цінностями?»

Інструкція: тренер пропонує помінятися стікерами з тим, хто поряд.

Запитання для обговорення: «Ви погоджуєтеся, що перед вами перелік цінностей? Що ми можемо назвати цінністю? Які висновки ви зробили? Що із життєвих цінностей для вас найважливіше?»

Інструкція: після обговорення тренер дає можливість кожному учаснику знайти місце для свого стікера на плакаті «Цінності», тобто самостійно визначити вид цінності. Плакат заздалегідь різними кольорами поділений на зони розташування стікерів із написами: абсолютні цінності, громадянські, моральні, національні, матеріальні.

5.3. Притча про глечик.

Мета: розуміння того, що якщо витратити сили на дрібні й незначущі речі, у житті не буде місця для найважливіших цінностей.

Притча про глечик.

Один мудрець взяв порожній глечик і наповнив його по вінця камінням. Зібрав своїх учнів і поставив їм перше запитання:

– Скажіть, шановні, чи повний мій глечик?

На що ті відповіли:

– Так, повний.

Тоді мудрець взяв повну банку з горохом і висипав вміст у глечик із камінням. Горох зайняв вільне місце між каменями.

Вдруге поставив мудрець своє запитання:

– Чи повний тепер мій глечик?

Учні знову підтвердили, що повний.

Тут мудрець взяв коробку з піском і теж висипав у глечик.

Пісок просочився крізь горох і каміння та заповнив усе вільне місце.

Тоді мудрець сказав:

– Я хотів, щоб ви усвідомили, що глечик – це наше життя. Каміння – найголовніші складові життя кожної людини. Горох – це речі, які мати приємно, але вони не є найважливішими. Пісок символізує дрібниці, яких повно в житті кожної людини. Якщо ми спочатку наповнимо глечик піском і горохом, тоді не залишиться місця для каміння. Так само і в житті, якщо витратити час на дурниці, не залишиться часу для найголовнішого.

Деякі люди роблять помилку. Вони спочатку засипають у глечик пісок, і в ньому не лишається місця для каміння. Так і в житті. Якщо витратити сили на дрібні й незначущі речі, у житті не буде місця для найважливіших цінностей. Тому передусім потрібно подбати про велике каміння та не забу-

вати й про дрібне. А пісок хвилі життя сам знайде своє місце у проміжках між ними.

5.4. Гра «Ціна і цінність».

Мета: усвідомлення різниці в розумінні понять «ціна» й «цінність».

Умови гри: всі учасники стають у коло й перекидають м'яч один одному: спочатку вигукують фрази, які стосуються поняття «ціна», а потім поняття «цінність».

Інструкція: тренер розпочинає гру й показує приклад (кидає м'яч і, наприклад, вигукує: «Ціна вимірюється грошима»). Після того, як всі учасники проговорили свою версію розуміння «ціна», тренер узагальнює все й зазначає на плакаті. Потім гра продовжується, тренер узагальнює на плакаті поняття «цінність».

5.5. Вправа «Я вмію керувати життям».

Інструкція: всім учасникам тренер роздає по 15 умовних одиниць розрахунку. Ними можуть бути звичайні кольорові стікери з візерунками. На плакаті зазначено ряд фраз: поїздка на море, абонемент до басейну, здоров'я, життя тощо. Вибір фраз залежить від переліку цінностей, які були зазначені учасниками в завданні 5.2. Тренер називає почергово фрази, а учасники начебто платять за цю «цінність».

Запитання для обговорення: «Ви все придбали, що хотіли? Чому? У кого залишилися умовні одиниці розрахунку? Чому?»

6. Гра «Підсумковий кубик»

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, відповідає на запитання, зазначене на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Поясни, чим цінний кожен із нас?», «Назви, що для тебе найдорожче?», «Запропонуй, як зберегти національні цін-

ності?», «Чому слід цінувати те, що маєш?», «Поділись, що об'єднує твою родину?», «Придумай, що ціннісного ти можеш створити для інших?».

7. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, які стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Запитання для обговорення: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті?»

Заняття 2

Народні символи України

Мета: ознайомлення з народними символами України, розуміння важливості самотності.

1. Ритуал привітання. Вправа «Мені подобається, що ти...»

Мета: створення позитивного настрою, розвиток уміння помічати позитивні якості в людях і говорити їм про це. Учасники по колу говорять один одному компліменти, продовжуючи фразу: «Мені подобається, що ти...», зазначаючи ім'я того, до кого звертаються.

2. Вправа «Витинанка».

Мета: активізувати учасників до роботи.

Інструкція: учасники беруть серветку й виконують дії, які говорить тренер:

«Розділити аркуш на чотири частини, зрізати правий верхній кут, скласти фігуру навпіл, закруглити ножицями гострий кут, скласти фігуру навпіл, відрізати прямий кут, розгорнути аркуш, розглянути отриману фігуру».

Запитання для обговорення: «Чому отримані витинанки відрізняються, адже усі виконували однакові інструкції?»

Інструкція: тренер зазначає, що витинанки, отримані в результаті вправи, вийшли різними, бо всі люди різні. Кожне вимовлене слово по-різному сприймається й пробуджує в нас різноманітні емоції й реакції. Від того, що витинанки неоднакові, загальна картина лише виграє – вона стає більш різноманітною й видовищною. Так само різняться люди: зовнішністю (раса, шкіра, стать, вік, фігура тощо) і внутрішнім світом (характер, світогляд, віра, політичні погляди, культура, освіта тощо). Доброта, ввічливість, людяність, як й інші якості, більше чи менше притаманні кожній людині. Відмінності, які існують між людьми, є предметом особистісного збагачення кожного з нас.

3. Вправа «Україна вишивана».

Інструкція: тренер демонструє карту України, на якій кожний регіон позначено у вигляді орнаменту вишивки, притаманного цьому регіону.

Запитання для обговорення: «Чому орнаменти різні? А що їх об'єднує? До яких цінностей ми віднесемо орнамент?»

4. Бесіда «Самобутність».

Мета: ознайомити з терміном «самобутність», духовними цінностями, символами народу України.

Завдання: обговорення рекомендацій *Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Культурні цінності – духовні цінності. Культура, самобутність і розвиток»* (https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_731).

- поважати й зберігати культурну самобутність усіх країн, регіонів і народів та протистояти будь-якій дискримінації культурної самобутності інших країн, регіонів і народів;
- сприяти розвитку національної й культурної самобутності, використовуючи всі необхідні засоби;
- охороняти національну культурну спадщину, яка характеризує національну й культурну самобутність, че-

рез застосування аналітичного підходу до культурної спадщини;

- визнати, що культура створюється народом, що життя народу є джерелом будь-якої культурної творчості, що для постійного прогресу й оновлення прекрасних традицій національних культур на основі культурного багатства минулих століть культура має постійно збагачуватися яскравим і повним сенсу життям народу.

Запитання для обговорення: «Як можна зберігати культурну самобутність усіх країн, регіонів і народів? Як культура створюється народом?»

5. Вправа «Мій оберіг».

Мета: ознайомити зі значенням народних символів, ознайомити з особливостями орнаменталістики писанок відповідно до регіону.

Завдання: розмалювати писанку відповідно до орнаменту регіону, де проживає учасник.

Інструкція: всі учасники мають набори для писанкарства й приклади зображення символів відповідно до регіону України. Тренер демонструє алгоритм розписування писанки й зазначає, що для прабабусь і бабусь хрест, молитва, великодня крашанка (як і рушник, паляниця, вогонь у печі, обручка, пучечок певного зілля, пов'язаного навхрест), а також слова «Добрий день!», «З Богом!», «Бувайте здорові!» були не просто предметами й словами, а знаками добра й сили, заступниками від нещастя, були оберегами.

Запитання для обговорення: «А що для вас є оберегом? Як саме орнаментували обереги? Що означали ці символи? Чи знаєте ви, що в кожного регіону є своя специфіка зображення орнаменту на писанках?»

6. Гра «Підсумковий кубик»

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, відповідає на запитання, зазначені на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Чому в природі все має цінність?», «Назви, що є найдорожчим у світі?», «Поясни, чому не все можна купити за гроші?», «Назви, яких традицій дотримуються в тебе вдома?», «Придумай, що може об'єднати людей?», «Назви, які ти знаєш символи України?».

Запитання для обговорення: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті?»

7. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірливі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, які стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Заняття 3 **Права і обов'язки**

Мета: розуміння своїх прав і обов'язків; усвідомлення відповідальності, вболівання за долю свого народу, його майбутнього.

1. Ритуал привітання.

Мета: створення позитивного настрою на роботу, розвиток взаєморозуміння, довіри.

Завдання: придумати й написати сусідові справа напис на футболці так, щоб вона підходила йому, відображала його внутрішній світ, передавала його настрій.

Запитання для обговорення: «За якими ознаками ви зробили такий висновок?»

2. Вправа «Права і обов'язки».

Мета: з'ясувати рівень обізнаності законодавчої бази щодо знань прав і обов'язків людини.

Завдання 1: працюючи в парі, на одному аркуші паперу створити колаж на тему «Права свої знай, обов'язки не забувай». Один учасник відповідає за перелік прав, інший – за обов'язки. Об'єднання в пари відбувається в процесі гри «Підгляддини».

Умови роботи: на завдання відводиться 15 хвилин, учасники мають зробити перелік прав і обов'язків методом аплікації (тренер роздає журнали, ножиці, клей) або намалювати.

Правила гри «Підгляддини»: встати в коло, подивитися уважно один на одного й опустити очі вниз. Після сигналу (плеску долонь) всі повинні підняти голову й вказати пальцем на одного з присутніх. Якщо вибір збігається, пара відходить убік. Вся група таким способом об'єднується в пари.

Завдання 2: працюючи в парі, учасники за 5 хвилин мають сформулювати максимальну кількість відповідей на запитання «Навіщо людині знати свої права?». Через 5 хвилин кожна пара озвучує свій список – є генераторами ідей, а інші учасники в цей час є групою експертів, які виконують аналіз ідей.

Інструкція: тренер після пояснення завдання для прикладу називає варіанти відповідей на запитання: для уникнення ситуацій їхнього порушення; для можливості захисту; для відновлення прав; для поваги прав інших людей, котрі нас оточують; для того, щоб мати високий рівень правової культури.

3. Вправа «Життя прожити – не поле перейти».

Завдання 1: продовжити фразу «Я беру відповідальність за...»

Інструкція: тренер розпочинає гру й демонструє приклад закінчення фрази: «Я беру відповідальність за все, що роблю» / «Я беру відповідальність за виконання своїх функціональних обов'язків (для дитини – навчання, дорослого – робота)» / «Я беру відповідальність за своє шанобливе й чуйне ставлення до інших людей» / «Я беру відповідаль-

ність за своє рідне місто, державу, планету на якій живу» / «Я беру відповідальність за дбайливе ставлення до навколишнього середовища».

Завдання 2: написати на стікері одним словом відповідь на запитання «Що/хто впливає на долю народу?», відповідь оголосити під час гри «Пояс».

Правила гри «Пояс»:

- тренер тримає широкий пояс (широку стрічку) за один край, а інший – звисає;
- гравці шикуються один за одним;
- за сигналом тренера (ведучого) перший гравець підхоплює кінець пояса, який звисає, і швидко намотує його собі на талію, говорить слово з підготовленого стікера (відповідь на запитання «Що/хто впливає на долю народу?») і відразу ж розмотується, передає естафету наступному;
- наступний гравець повторює дії першого, слово попереднього гравця й своє слово.

Запитання для обговорення: «Навіщо вболівати за долю свого народу? Які державні структури захищають права людини в Україні?»

4. Підведення підсумків заняття. Отримання зворотного зв'язку.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Запитання для обговорення: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті?»

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, що стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Гра «Підсумковий кубик».

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, відповідає на запитання (продовжує фразу), зазначену на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Я маю право...», «Моя цінність...», «Мій обов'язок...», «Я відповідаю за...», «Я розумію, що...», «Поясни, чому спільнота не може існувати без правил?»

6. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, які стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Запитання для обговорення: «Що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті?»

Заняття 4 **Толерантність**

Мета: навчити виявляти толерантність до думок, поглядів, поведінки інших людей.

1. Ритуал привітання. Вправа «Привітання».

Мета: вітання один одного і заряд позитивними емоціями.

Інструкція: кожен бере зі скриньки (коробочки) заздалегідь підготовлені стікери з написами: 1 – європейці, 2 – японці.

Завдання: відшукати собі пару, привітати один одного відповідно до культури того народу, який зазначено на стікері: європейці потискають руку, японці кланяються.

2. Мінілекція «Толерантність: що це?»

Мета: ознайомити з поняттям «толерантність».

Інструкція: тренер у своїй лекції зазначає, що поняття «толерантність» є синонімом слова «терпимість», саме так воно звучить латиною. Толерантність людей є найважливі-

шої умовою миру й злагоди в сім'ї, колективі й суспільстві. Толерантність – це мистецтво жити у світі несхожих людей й ідей.

Запитання для обговорення: «Чи завжди ми поважаємо думки, погляди інших? Як треба поважати інших? Чи треба прагнути, щоб інша людина сприймала ваші погляди?» Пояснення вислову видатних людей про толерантність «Гідність людини полягає в тому, щоб любити тих, хто її ображає» (Марк Аврелій).

3. Вправа «Шкала толерантності».

Мета: визначити рівень толерантності в колективі.

Завдання: на плакаті поставити свою позначку, яка відповідатиме рівню толерантності в колективі.

Інструкція: шкалу на плакаті зображено у вигляді великого термометра з позначками від 0 до 10.

Запитання для обговорення: «Від чого залежить рівень толерантності в колективі?»

4. Вправа «Чим ми схожі?»

Мета: навчити знаходити спільне в людях навколо.

Хід вправи: учасники сідають по колу. Вчитель обирає серед учнів одного за якоюсь реальною чи уявною схожою зі своєю рисою й запрошує його в центр кола. Обраний звертається до будь-кого з учасників у такий же спосіб. Але за іншою ознакою. Так продовжується доти, доки усі учасники не опиняться в колі.

Запитання для обговорення: «Чи можуть відмінності між людьми стати причиною насильства й жорстокості? Наскільки важливим й актуальним є виховання почуття толерантності в нашому суспільстві? З наведених проблем визначте ту, яка, на вашу думку, є найголовнішою й спричиняє породження зла та насильства: соціальна нерівність; вік; різні погляди; релігія; зовнішність; національність, расова належність; батьки й діти».

5. Вправа «Стереотипні окуляри».

Мета: навчити розуміти співрозмовника.

Хід вправи: між двома учасниками розташовують аркуш паперу формату А4 із зображенням цифри «6» так, щоб один із них бачив лише цифру «9», а другий – «6». Вони розігрують діалог із приводу того, що вони бачать, намагаючись переконати партнера у своїй правоті.

Інструкція: після вправи тренер наголошує, що небажання зрозуміти іншого, упевненість, що ваша думка єдино правильна, невміння зняти свої «стереотипні окуляри» – це найкоротший шлях до непорозуміння, а часто й до виникнення конфлікту.

6. Мінілекція «Правильне спілкування».

Мета: навчити спілкуватися, не ображаючи співрозмовника.

Інструкція: тренер пропонує ознайомитися з правилами й секретами ефективного спілкування:

- говори так, щоб тебе почули;
- слухай так, щоб зрозуміти, про що йдеться;
- створюй умови для того, щоб ситуація навколо процесу спілкування сприяла комунікації;
- висловлюй свої почуття, не принижуючи іншу людину.

Висловити згоду допоможуть такі фрази:

- Це не викликає заперечень (сумніву)...
- Я готовий із цим погодитися...
- Мені близькі ці думки...
- Я поділяю (підтримую) цю думку (погляд)...
- Я теж хотів це (про це) сказати...
- Мій погляд (позиція) цілком збігається...
- Ніхто й не заперечує...

Для того, щоб досягти успіху у власному житті, не витрачати сил на конфлікти, «побутові війни», кожному доціль-

но сформувати в собі толерантність як рису характеру. Для цього необхідно:

- бути готовими до того, що всі люди різні – не кращі або гірші, а просто різні;
- навчитися сприймати людей такими, якими вони є, не намагаючись змінити в них те, що нам не подобається;
- цінувати в кожній людині особистість і поважати її думки, почуття, переконання незалежно від того, чи збігаються вони з нашими;
- зберігати «власне обличчя», знайти себе й за будь-яких обставин залишатися собою.

7. Тест міжособистісної толерантності (цей тест адаптований для роботи на основі тесту Д. В. Григор'єва).

Інструкція: всі учасники отримують роздруковки з тестом міжособистісної толерантності. Після відповідей учасники можуть самостійно визначити рівень своєї толерантності.

Завдання: ознайомитися із запропонованими ситуаціями, вибрати один з варіантів відповіді, озвучити й обґрунтувати.

Ситуація 1. У вашу постійну дружну компанію приводять нового знайомого, представника іншої національності. Він усім дуже сподобався, проте виявив деяку неповагу до вашої національної культури. Як ви реагуєте?

А) «Зрозуміло, це неприємно, нового приятеля слід було б стримати».

Б) «Ніякого особливого враження на мене це не справляє».

В) «Спробую заперечити новому знайомому, не ображаючи його національної гідності».

Ситуація 2. У вашій студентській групі з'явився новий учень, який належить до іншої національності, віри й має відмінний життєвий досвід. Як ви реагуєте?

А) «Навряд чи в мене складуться з ним стосунки».

Б) «З'явився і з'явився, на що тут реагувати».

В) «Буду спілкуватися як з усіма іншими товаришами, буду намагатися дізнатися про особливості його національної культури».

Ситуація 3. Вас запросили друзі на свято національної музики в одну з національних культурних автономій. Як ви вчините?

А) «Відмовлюся, пояснивши, що мені нецікава інша культура».

Б) «Не відмовлюся, але навряд чи піду».

В) «Прийму запрошення, оскільки для мене буде цікаво поспілкуватися з новими людьми й познайомитися з іншою національною культурою».

Ситуація 4. Уявіть собі, що у випуску новин по телебаченню ви почули наступне повідомлення: «Влада нашої країни з метою збереження робочих місць для українців, припинення надходження наркотиків і поширення небезпечних захворювань ухвалила рішення суттєво обмежити потік мігрантів в Україну». Ви сприймете це як:

А) Своєчасний і необхідний захід з наведення порядку й стабілізації становища в країні.

Б) Не надто розумну витівку.

В) Порушення права людини на вільний вибір місця проживання й відмову в допомозі й сприянні тим людям, які не можуть вести гідне життя або переслідуються у своїх рідних країнах.

Ситуація 5. У гостях у ваших батьків поважний літній чоловік. Звертаючись до вас, він критично висловлюється про молодіжну музичну культуру, виявляючи при цьому погане знання теми. Як ви реагуєте?

А) Ви починаєте сперечатися, забувши і про вік «критика», і про те, що батькам незручно за вашу поведінку.

Б) Ви з внутрішньою усмішкою будете думати: «Та яка різниця, про що людина базикає?»

В) Ви розпочнете дискусію, не приховуючи моменти своєї незгоди.

Ситуація 6. У молодіжній компанії ви потрапили в смішне становище: невміло станцювали народний танець (наприклад, гопак) і самі розумієте, що воно смішно, хоча нічого такого вже неприємного в ньому немає. Ваші друзі жартують над вами. Як ви реагуєте?

А) І жарти, і жартівники вам вкрай антипатичні.

Б) Ніяк не реагуєте: «посміються і перестануть».

В) Подолавши досаду, жартуєте у відповідь.

Ситуація 7. У туристичній подорожі в незнайомій країні вам запропонували на молодіжній вечірці представити вашу країну, підготувавши музичний номер, який відобразив би особливості національної культури.

А) Ви відмовитеся представляти свою країну, посилаючись на відсутність музичних здібностей.

Б) Ви не будете обтяжувати себе вибором репертуару й заспіваєте те, що прийде в голову.

В) Ви оберете пісню, яка популярна й буде зрозуміла закордонним учасникам вечірки, із розрахунком на те, що вас підтримають і підспівають.

Ситуація 8. У вашому місті в засобах масової інформації гостро обговорюється будівництво мечеті або синагоги. Як ви реагуєте?

А) Підтримуєте противників будівництва.

Б) Залишитися байдужим.

В) Підтримаєте позицію тих, хто вважає за необхідне зберігати релігію й культуру кожного народу в регіоні, а, отже, і їхнє право мати місце для відправлення релігійних культів.

Обробка результатів.

За обрані варіанти відповідей в усіх ситуаціях нараховуємо бали:

«А» – 2 бали, «Б» – 1 бал, «В» – 0 балів.

Якщо набралось від 10 до 16 балів, то з толерантністю ви мало знайомі. Вам звичний зовсім інший стиль поведінки – напористість і непохитність. Це не так вже й погано, але вам потрібно вміти знаходити спільну мову з людьми навколо.

Якщо набралось від 5 до 9 балів, то ви схильні вважати себе повністю самодостатньою людиною, ви не залежите від думки оточення, але діалогічні відносини встановлювати ще не достатньо вмієте.

Якщо набралось від 0 до 4 балів, то ви можете вважати себе людиною, яка прагне до партнерського діалогу з людьми навколо, незалежно від національності й віросповідання, ви вже домоглися значних успіхів на цьому шляху.

8. Вправа «Квітка толерантності».

Мета: усвідомити риси толерантної людини.

Завдання: на аркушах паперу овальної форми написати риси толерантної людини (мудрість, чуйність, доброзичливість, відповідальність, терпимість, взаємоповага, об'єктивність, небайдужість...).

Інструкція: після виконання вправи тренер дає можливість кожному оголосити напис і прикріпити «пелюстку» до квітки, яку намальовано на плакаті.

9. Гра «Підсумковий кубик».

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, відповідає на запитання (продовжує фразу), зазначені на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Толерантність – це...», «Почуття гумору й здатність по-

сміятися над своїми слабкими сторонами притаманні толерантній людині?», «Чи можуть відмінності між людьми стати причиною насильства й жорстокості?», «Що потрібно зробити, щоб досягти миру в суспільстві?», «Які риси повинна мати особистість, яка прагне бути толерантною?», «Наскільки важливим й актуальним є виховання почуття толерантності в нашому суспільстві?».

10. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, які стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Запитання для обговорення: що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті.

Заняття 5

Народ і держава

Мета: розуміння поняття «народ», «Держава», «Батьківщина»; усвідомлення своєї ролі у функціонуванні держави.

1. Ритуал привітання. Вправа «Компліменти».

Мета: створення позитивного настрою, налаштування на роботу.

Хід вправи: тренер пропонує учасникам говорити один одному компліменти, кидаючи при цьому м'яча: один кидає м'яча іншому й каже йому комплімент, інший, впіймавши м'яча, кидає його тому, кому він хоче сказати комплімент, і так далі.

2. Бесіда: «Розуміння поняття “народ”».

Мета: розуміння поняття «народ».

Завдання: написати на листочку (стікері) коротку фразу, що є тлумаченням поняття «народ».

Інструкція: тренер прикріплює всі стікери на плакат, на якому зображено дерево, а стікери символізують листочки цього дерева. Тренер аналізує відповіді, узагальнює, дає тлумачення поняття.

Запитання для обговорення: «Що є фактором об'єднання для народу?»

3. Мозковий штурм «Поняття “Держава”».

Мета: розуміння поняття «Держава», розуміння відступу від власних інтересів на користь людей.

Завдання: команди за 15 хвилин мають зобразити на форматі А3 малюнок, який буде відображати їхнє розуміння поняття «Держава». Після закінчення вправи представники команд коментують малюнок.

Інструкція: об'єднати присутніх у дві групи методом «цукерка»: підготувати глечик із двома видами цукерок за кількістю присутніх; запропонувати взяти кожному по одній цукерці. Таким способом отримуємо дві групи людей, які об'єднані за видом чи кольором цукерки.

Запитання для обговорення:

- Чи можна побудувати державу самостійно? (відповідь: ні).
- Що потрібно для того, щоб побудувати державу? (відповідь: злагоджені дії).
- Що має наша держава на сьогодні? (відповідь: незалежність).
- Ціна? (перегляд відеоподій 2014 року на Майдані).
- Хто приймав участь із ваших знайомих/родичів у цих подіях?

4. Вправа «Я і суспільство».

Мета: усвідомлення того, що необхідно бути готовим пожертвувати чимось заради мрії близької людини.

Запитання для обговорення: «Чи можна свої інтереси ставити вище суспільних? Чим би ви могли поступитися для вирішення питання?»

Ситуація для обговорення: під час вибору голови комітету ви будете рекомендувати людину відповідно до її якостей, чи того, що вона є вашим другом?

5. Вправа «Віртуальна країна» (за матеріалами Шевчук Н.Р.).

Мета: усвідомлення важливості правил у житті людини й цивілізації; прав без обов'язків не буває, вони взаємопов'язані.

Завдання: для віртуальної гри потрібно створити життєздатну цивілізацію, а для цього групам пропонується розробити 10 правил і обов'язків, які будуть стосуватися всіх живих істот цієї цивілізації. Ці правила потрібно записувати на великому аркуші. Вигадати назву цивілізації, для якої розробляються правила.

Представники груп повинні презентувати свою роботу, аргументувати розроблені правила й відповісти на запитання:

- Чому саме ці правила/обов'язки ви вважаєте найнеобхіднішими?
- Як ці правила будуть працювати у вашому суспільстві?
- Хто відповідальний за виконання цих правил?
- Що станеться, якщо порушити ці правила?

Інструкція: об'єднання в групи відбувається за допомогою гри «Дім, мишка, землетрус».

Гра «Дім, мишка, землетрус».

Мета: об'єднання у групи по троє.

Правила гри «Дім, мишка, землетрус». Учасники об'єднуються по троє, двоє з них створюють хатку, піднявши догори руки й з'єднавши їх, третя особа – мишка – стає всередину «будиночка». За командою тренера «Мишки!» – мишки вибігають з хаток і знаходять собі нові будинки, за командою «Будинки!» – будинки розпадаються й створюються нові, за командою «Землетрус!» – будинки розпадаються, мишки тікають і всі створюють нові будинки і но-

вих мишок. Команду тренер дає непослідовно, повторюючи декілька разів. Потім тренер говорить, що створені трійки будуть групами для роботи.

6. Гра «Підсумковий кубик».

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, відповідає на питання (продовжує фразу), зазначену на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Поясни, що означає бути справжнім українцем?», «Запропонуй своє бачення майбутнього України через 10 років», «Заради іншого, я б...», «Доля народу залежить від...», «Державні інтереси необхідно...», «Батьківщина для мене...».

7. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались, і налаштувати учасників на наступне заняття.

Інструкція: учасники один одному по колу кажуть приємні слова, які стосуються діяльності на занятті, при цьому називаючи ім'я учасника.

Запитання для обговорення: що було цікаво, важливо, сподобалося на занятті.

Заняття 6

Груповий фініш з індивідуальними висновками

Мета: закріпити здобуті знання й уміння, підведення підсумків групової роботи.

Гра «Прислів'я».

Мета: розрядка, вироблення групової стратегії вирішення проблеми.

Правила гри: на аркушах пишеться по одному слову з прислів'я (наприклад: «Без верби і калини немає України»), аркуші роздаються учасникам в довільному порядку. Учас-

ники мають вишикуватися в правильному порядку, щоб іншим можна було прочитати прислів'я.

2. Вправа «Очікування».

Мета: зіставити очікування на першому занятті й отриманим результатом.

Інструкція: тренер дістає плакат «Гроно калини», де зазначено на першому занятті очікування кожного учасника. Учасники переглядають, аналізують і роблять висновок.

3. Вправа «Бліцопитування».

Умови вправи: давати відповіді на питання швидко, використовуючи якнайменше часу.

Рекомендації: всі присутні утворюють коло, тримаються за руки, тренер ставить питання всім по колу; питання транслюються через проектор на дошку.

Перелік питань:

1. Ваше ставлення до традицій та обрядів українського народу:

А) традиції та обряди – це коріння історії українського народу, і ми їх повинні знати та впроваджувати в життя;

Б) достатньо знати й впроваджувати в життя декілька традицій та обрядів;

В) це має бути особистою справою;

Г) ваш варіант відповіді_____.

2. Які народні традиції ви знаєте?

3. Які народні свята свого етносу вам найбільш до вподоби? Чому?

4. Люди яких національностей проживають в Україні?

5. З історією й національною культурою яких націй (із тих, які проживають на території України) ви знайомі?

6. Назвіть відомі вам види народного мистецтва?

7. Яка рослина в Україні є символом плодючості?

А) жито;

В) мак;

- Б) калина;   Г) ваш варіант відповіді_____.
8. Вставте пропущені слова у вислові: «Без _____ і _____ нема України».
9. Якого змісту літературу ви переважно читаете?
- А) історичну;   В) розважальну;
- Б) наукову;   Г) ваш варіант відповіді_____.
10. Ваші відчуття, коли звучить гімн України:
- А) гордість за свою країну;
- Б) терпляче прослуховую його;
- В) ваш варіант відповіді_____.
11. Ваші дії, якщо у вашій присутності негативно висловлюються про українську мову?
- А) зробите зауваження цій людині;
- Б) подумки дійдете висновку про невихованість людини;
- В) промовчите й вдаватимете, ніби нічого не чуєте;
- Г) ваш варіант відповіді_____.
12. Чи подобається вам жити в Україні?
13. Продовжіть фразу «Українець – це...»
14. Які рослини в народі вважаються українськими символами?
15. Яких саме народних звичаїв та обрядів дотримуються у вас вдома?
16. Назвіть відомі вам види народного мистецтва.
17. Яким ви уявляєте майбутнє України?
18. Чи знаєте ви своїх прадідів? Ким вони були?
19. Назвіть пам'ятники видатним українцям.
20. Культуру якої нації ви хотіли б вивчити?
21. Назвіть риси характеру, притаманні саме українському народові.
22. Чи має для вас значення національність співрозмовника? Чому?
- А) ні, бо людина будь-якої національності й професії заслуговує на повагу;

Б) ні, але національність накладає відбиток на риси характеру, манери й звички;

В) так, я не поважаю деякі національності;

Г) ваш варіант відповіді _____.

23. З історією й культурою яких національностей (із тих, які проживають на території України) ви знайомі?

24. Як надалі ви будете поводити себе з людиною, яка у вашій присутності ображає іншого представника української національності?

А) спробую розкрити позитивну сторону українського народу;

Б) завжди варто прислухатися до негативних оцінок і намагатися змінитися;

В) ваш варіант відповіді _____.

6. Гра «Підсумковий кубик».

Мета: підведення підсумків заняття, отримання зворотного зв'язку.

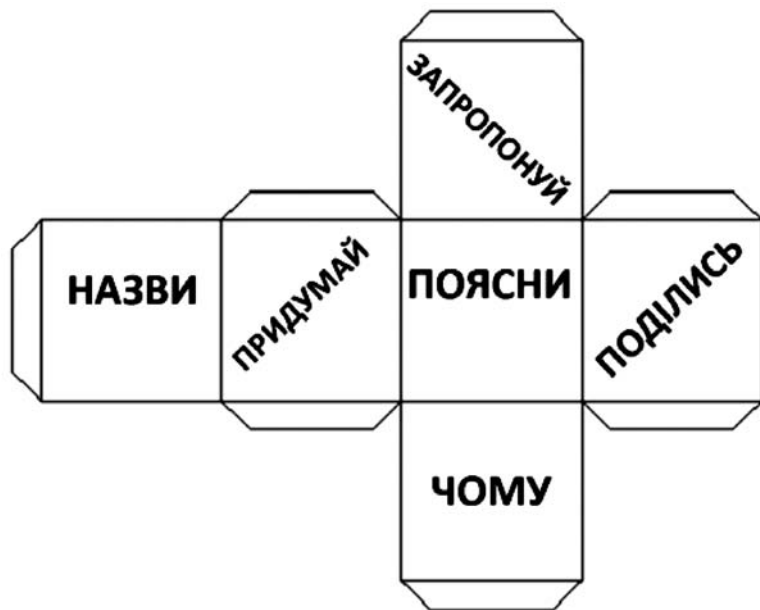
Завдання: кожен учасник по черзі кидає кубик, продовжує фразу, зазначену на стороні кубика.

Інструкція: на кожній стороні кубика зазначено фрази: «Для мене є важливим...», «На заняттях я дізна(вся)лася...», «До занять я зна(в)ла...», «Цікавий момент заняття...», «На заняттях мені сподобалось...», «На заняттях мені не сподобалось...».

7. Ритуал після закінчення роботи.

Мета: закріпити довірчі відносини, які склались.

Завдання: 1) вирізати розгорнуту модель кубика; 2) написати на кожній стороні побажання для учасника тренінгу, який розташований праворуч; 3) склеїти кубик; 4) обмінятися кубиками на згадку.

Розгортка кубика для гри на заняттях

Навчальне видання

Корнієнко Анна Володимирівна

**ЗМІСТ І ТЕХНОЛОГІЇ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
ДЛЯ ВИХОВАНЦІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ**

Методичні рекомендації

Видано державним коштом.
Продаж заборонено.

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *Ю.А. Степаненко*
Оформлення обкладинки *А.С. Дудник*

Підп. до друку 10.09.2020.
Формат 60x84¹/₁₆. Ум. друк. арк. 6,51.
Тираж 300 прим. Зам. № 511.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua